

U

U u, antikva el. latinsk stil. U u, kursiv. U u, fraktur el. tysk stil. U u, gotisk stil.

U, kem. tecken för en atom uran.
Ual-Ual, oas i den etiopiska provinsen Ogaden, vid gränsen till Italienska Somaliland. En sammanstötning liar i dec. 1934 mellan abessinska o. ital. trupper utgjorde, ehuru saken bänsköts till skiljedom, en upptakt till det ital. angreppet på Abessinien följ. höst.

Ubå, stad i ö. Brasilien, staten Minas Geraes. 76,000 inv. (1940).

Ubang'i. 1. Biflod fr. h. till Kongo, Centralafrika; uppstår av källfloderna Mbomu o. Uelle; bildar en lång sträcka Belg. Kongos n. gräns. 1,160 km. Segelbar c:a 530 km. — 2. Fr. Oubangui-Chari, territorium i ö. Franska Ekvatorialafrika (före 1934 koloni). 618,405 kvkm, 1,1 mill. inv. (1946). Största delen urskog. Huvudstad: Bangui (19,000 inv. 1936).

Ubeela, stad i s. Spanien (Andalusien), prov. Jaén. 31,000 inv. (1940). Lädertillv. Under morernas tid var U. en betydande stad.

U'bi be'ne, i'bi pa'tria, lat., »där man har det bra, där är ens fosterland», materialismens valspråk, återgår på en sentens i Aristofanes »Plutos». Motsats: *ubi patria, i'bi be'ne*, i fosterlandet är gott att vara.

U'bler, germansk folkstam, på Caesars tid bosatt mellan Main o. Siegen. Huvudort: Colonia Agrippina (Köln).

U'bl lex, i'bi poena [-pe'na], lat., där lag finnes, finnes även straff.

Ubsa-nor, en starkt salthaltig insjö i n.v. Mongoliet. Omkr. 2,500 kvkm.

Ubåt, dets. som undervattensbåt.

Ubåtsfälla, eng. *decoy ship*, *Q-ship*, till utseendet ofarligt handelsfartyg., som är beväpnat för ubåtsbekämpning.

Ubåtsjagare, för jakt på ubåtar avsett mindre krigsfartyg, utrustat med sjunkbomber, hydrofoner o. perifoner.

Ubåtsklocka, apparat för bärgning av för olyckade ubåtsbesättningar. Jfr Dykarklocka.

Ubåtsnät, under vattenytan sträckta nät för infångande av fientliga ubåtar.

u. c, förkortning för it. *una corda*, en sträng. Jfr *A una corda*.

Ucaya'li, biflod fr. h. till övre Amazonfloden från Anderna. Omkr. 2,000 km, segelbar 1,200 km. Genomflyter med ett vindflående lopp peruanska slätten.

Uccello [otsjärrå]. P a o l o, egentl. P a o l o di D o n o (1397—1475), ital. målare. I samarbete med matematikern Manetti studerade han perspektivets logar o. omsatte dem i sina målningar, bl. vilka märkas *ryttarstrider* för Medicinalstatet i Florens, nu spridda i flera museer (ex., se bild å nästa spalt), ryttarbildden av condotticren *John Hawkwood* (domkyrkan i Flo-



rens) samt fresker för S. Maria Novellas korsgång (Florens). Monografi av W. Boeck (1939).

Uocle [yokkl], förstad i s. till Bryssel. 53,000 inv. (1940). Bryggerier o. brännerier.

Uoklum, kommun i s. Bohuslän, Göteborg. 1. (past.adr. Spckeröd); Stenungsunds landsf. distr., Inlands doms. 1,046 inv. (1947).

Uckna, dets. soin Uckna.

U. D., förkortning för *utrikesdepartementet*. Udaipur [ode'po'ri]. 1. U. el. Mewar, furstetät i v. mell. Indien (Rajputana). 32,814 kvkm, 1,9 mill. inv. (1941). — 2. Huvudstad i U. i. Ornr. 35,000 inv. Praktfulla granit- o. marmorpalats, särsk. berömt är furstens (maharajans) palats, som är ett av Indiens dyrbaraste.

Udda el. u d d a tal, varje helt tal, som ej är jämnt delbart med 2. Ex. 3. — U d d a funktion, varje funktion, som ändrar tecken, när variabeln ändrar tecken. Ex. *, ty $(-x)^j = -x^j$. Däremot är ** en jämn funktion, ty $(\pm x)^j = x^j$.

Uddeholm, stationssamhälle i n.ö. Värmland, N. Råda kommun. 473 inv. (1946). Säte för U d d e h o l m s AB, grundat 1870, aktiekap. 77,5 mill. kr. (1948). Järnverk vid Hagfors, Munkfors, Storfors o. Nykroppa, sågverk, kraftpappersbruk o. sulfitsprittfabrik samt elektrokem. fabrik vid Skoghäll. U. äger Niklasdams AB. (1928), Blombäcka AB. (1930), AB Dömleskogar (1930), Kohlsätters Kraft AB. (1931), Kohlsätters AB. (1938), AB. Finnshtytskogar (1937) o. Degerfors Järnverks AB. (1939). Idkar gruvsdrift, jord- o. skogsbruk, kvarn- o. rederi-föreelse. Verkst. dir. N. Danielsens (sed. 1943).

Uddevallå, stad i mell. Bohuslän, Göteborg. 1. 22,675 inv. (1946). Bl. byggnader märkes kyrkan (från 1811, av G. af Sillen). Högre allmänt läroverk, kommunal flickskola, teknisk yrkesskola, barnhem, länslasarett. Förläggningsort för Bohusläns regemente (I 17). Huvudnäringsart äro handel o. sjöfart. Tändsticksfabrik, bomullsspinneri o. -väveri m. m. —



Stadsrättigheter 1498. U. har flera gånger intagits o. härjats av danskar o. norrmän, senast 1788. Stadsvapen, se bild å föreg. sida. Namnet, skrivet *Oddewalla* 1495, av *udde* o. *vall* i betydelsen 'slätt'.

Uddjaur, sjö i mell. kappland, bildar jämte Hornavan o. Storavan Skellefte älvs sjösystem. 203 kvkm.

Uddljud, ljud i början av ett ord, i motsats till irjjud o. sluttjud.

Uddrim, dets. som allitteration.

Udema (av fi. *Uudenmaa*, Nylands län), ett slags skärgårdskrigsfartyg från 1700-t.

van Uden [fann y'den], Lucas (i595—1672), flamsk målare, samarbetade med Rubens o. Teniers. Hans egna tavlor äro utförda i litet format i miniatyraktigt maner. Gravör, Udet [o'-]. Ernst (1896—1941), tysk flygmilitär. Var stridsflygare under Första världskr. o. vann därvid 62 flygsegrar. 1938 general o. chef för flygvapnets tekniska byrå. Ömkom vid utprovning av ett nytt vapen.

Udine [o'-]. I. Friuli, provins i n.ö. Italien (Venezia Tridentina). 7,163 kvkm, 722,000 inv. (1936). I n. uppfyllt av Alpernas förgreningar, i s. fruktbart slättland. — 2. Huyudstad i U. 1, på slätten. 78,000 inv. (1947). Arkebiskopssäte, Siden- o. bomullsindustri. — Under Första världskr. säte för ital. högkvarteret.

da Udine [o'-], Giovanni (1487—1564), ital. dekorationsmålare, mest känd som utförare av de ornamentala partierna av Rafaels utsmyckning i Vatikanen, särsk. loggiorna (målning o. stuck), samt i Villa Farnesina.

Udja, fr. O u d j a, oasstad i ö. Marocko, nära Algeriets gräns. 88,000 inv. (1947), varav 26,500 européer. Livlig handel med boskap, ull o. hudar. Viktigt ur strategisk o. kommersiell synpunkt.

Udjdji, stad i Tanganyikaterritoriet i ö. Afrika, vid n.ö. Tanganyikasjön. Omkr. 30,000 inv. Järnväg till Dar-es-Salaam. Livlig handel, särsk. med elfenben.

Udmurfrepubliken (till 1930 Votjak), autonom republik i RSFSR, v. om Uralbergen. 42,200 kvkm, 1,2 mill. inv. (1939). Huvudstad: Isjevsk. — T. blev autonomt område 1920, republik 1934.

Udräl [o'dörsjal], František (1866—1938), tjeck. politiker. Medl. av österrik. parlamentet 1897—1918 o. av böhmiska lantdagen 1898—1913, deltog i de tjeck. frihetssträvandena o. var tjeck. försvarsminister 1921—25 o. 1926—29 samt konseljpresident 1929—32.

Ueland [u'lan], Ole (1799—1870), norsk bondepolitiker, stortingsman 1833—69, en av ledarna för den bondeopposition, som 1837 genomdrev en ny norsk kommunallag.

Uessa'n, fr. Ouezzan, stad i Marocko, n.v. om Fes. 20,000 inv. (1941). Handel. Helig för muhammedanerna.

Ufa, huvudstad i autonoma republ. Basjkir, Ryskland, Uralområdet, vid fl. Belaja. 246,000 inv. (1939). Livlig industri.

Ufa [o'fa], tyskt filmbolag (Berlin), Europas största, grund. 1917 genom sammanslutning av flera tyska filmbolag. Aktiemajoriteten övertogs 1937 av tyska staten. Efter Andra världskr. har Ufa uppgått i ett nytt bolag, DEFA (se d. o.).

Uffe, fornamligk kungason o. sagohjälte från tiden före anglernas utvandring till England (i angelsachs. tradition Offa). I vikingatidsäggnerna, återgivna av Saxo, framställes U. Såsom en dansk frihetskämp.

Uffizierna [ofitsi-], ital. Palazzo degli Uffizi, ett av två långor bestående palats i Florens, uppfört 1560—74 för Cosimo I av G. Vasari som förvaltningsbyggnad.

Num., märkl. konst-museum (Uffizi-galleriet särsk. med florentinskt måleri samt en serie kända målares självporträtt), arkiv o. bibliotek. (Se bild.) Ugan'da, britt. protektorat (sed.



1894) i ö. Ekvatorialafrika, mellan Victoria-, Albert- o. Rudolfsjöarna, 243,973 kvkm, 3,930,000 inv. (1947). I v. och ö. högbergigt (Mount Elgon i ö., 4,297 m). Vidsträckt sumptrakter med osunt klimat. Åkerbruk o. boskapskötsel. Utförelse av bomull, hudar, jordnötter, elfenben m. m. Huvudstad: Entebbe.

1. Ugglas, Klas (omkr. 1614—76), friherre, amiral; deltog med utmärkelse i sjöslagen i Öresund (1658) o. s. Östersjön (1676), omkom efter en hjältemodig kamp mot övermakten i slaget vid Ölands s. udde (Ve 1676). (Se bild.)



2. Ugglas, Gustaf (1846—1924), general, chef för 2:a arméfördelningen 1902—T3, chef för konung Gustaf V:s stab 1910—24, militärskriftställare.

3. Ugglas, Bertil (X890—1945), son till G. U., överste (X939), idrottsman o. idrottsledare, chef för Krigsskolan 1940—44. Utn. till chef för GCI aug. 1945. U. ledde från 1929 morgongymnastiken i radio o. utgav bl. a. *Svenska pojkar nas idrottsbok* (1922) o. *Gymnastik och idrott för alla* (1924)-

1. af Ugglas, Samuel (1750—1812), greve, president i Kammarkollegium 1802, en av Gustav IV Adolfs mest betrodda män.

2. af Ugglas, Curt Gustaf (1820—95), frih., statsman, chef för finansdepartementet 1867—70, överståthållare i Stockholm 1874—88. Riksdagsman 1850—66, led. av FK 1867—93.

3. af Ugglas, Carl R. (1884—1946), frih., konsthistoriker, författare, docent i Uppsala 1915—18, intendent vid Göteborgs museum 1923, antikvarie hos Vitterhetsakad. 1926, förest. för Stats hist. mus:s medeltidsavd. 1933. Lade grunden till medeltidskulturens hist. i Sverige. Bl. ar. *Götlands medeltida träskulptur* (1915), *Kyrkligt guld- och silversmide* (1933) o. *Senmedeltida, profant silversmide i Sverige*, I (1942). Novellsaml. o. skådespel.

Ugglevikskällan på n. Djurgården, Sthlm, torde äldst ha varit en hednisk offerkälla, senare 'kristnad' till s. k. trefaldighetskälla. Av efter reformationen firades där stora folkfester på trefaldighetsaftnarna, o. källan är alltjämt föremål för livligt folkintresse, särsk. dessa aftnar.

Ugglor, *Strig'es*, ordning bland fåglarna; nåb kort o. kraftig, övernåbens spets vinkelrätt nedböjd. Huvud o. ögon stora. Fjäderdräkten mjuk o. yvig. De flesta äro nattdjur, vilka leva av smärre däggdjur o. fåglar, även insekter. Blott en familj, *Singidae*. Hela jorden.

Ugglum, kommun i n. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Gudhem); Gudhems landsf.distr., Skövde doms. 288 inv. (1947).

von Uhde [o'de], Fritz (1848—1911), tysk målare, utförde huvudsakl. religiösa motiv (*Bergspredikan*, 1887, m. fl.), där han framställt Jesusgestalten i nutida miljö.

Umland [o'lant], Ludwig (1787—1862), tysk skald, litteraturhistoriker o. sagoforskare, prof. i Tübingen 1829—33. U. var huvud-

representanten för den s. k. schwabiska skolan av den tyska nyromantiken o. är mest berömd för sin av tysk folkpoesi påverkade ballad- o. romansdiktning (bl. a. de många gånger tonsatta *Der gute Kamerad* o. *Der Wirthin Töchterlein*). Hans vetenskapliga alstring utgavs 1865—73 i samf. uppl. *Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage* (8 bd). U. var äv. en betydande



politisk vältalare.

Uhlenhuth [o'lenhot], Paul, f. 1870, tysk läkare, prof. i hygien o. bakteriologi i Freiburg, har utbildat en metod att skilja på människo- o. djurblod samt utgivit talrika arb. rörande infektionssjukdomar.

Uhr, Anders Vilhelm (1806—91), riksdagsman, lantbrukare från Närke, led. av AK 1867—78, bidrog verksam till representationsreformens genomförande.

u. i., förkortning för lat. ut *in* fr. a, såsom nedan.

Uigu'r'er, turk. folkstam i Centralasien, uppgick under medeltiden i andra folk; hade en rik, delvis av kineserna påverkad kultur.

Uist [o'ist el. 'ist'i], två höglänta öar bland Hebriderna, v. om Skottland: North U. (314 kvkm, 2,900 inv.) o. South U. (293 kvkm, 3,500 inv.). Fiske, sjöfångelångt o. boskapsskötsel.

Ujejski [o-], Kornel (1823—97), polsk skald, sentida romantiker, epigon. Fosterländska dikter: *Maraton* (1845), *Skargi Jeremiego* (1847; Jeremias' klagosånger).

U-järn, standardiserat profiljärn, vars tvärnitt är ett U.

U. K., förkortning för *United Kingdom (of Great Britain and Northern Ireland)* (Förenade kungariket Storbritannien o. Nord-Irland).

Uk, förkortn. för *ultrakorta vågor*.

Ukas, ry., påbud, kejserlig förordning i det tsaristiska Ryssland.

Ukere'we, halvö i Victoriasjön, Centralafrika, förenad med fastlandet i s.ö. genom ett lågt, 2 km brett näs. 560 kvkm. Fruktbar.

Ukert [o'-], Friedrich August (1780—1851), tysk historiker, grundade tills, med A. Heeren det stora samlingsverket *Geschichte der europäischen Staaten* (1829).

Ukko [okk'å], i finsk mytologi åskguden.

Ukna, tidigare Uckna, kommun i n.ö. Småland, Kalm. l. (past.adr. Nelhammar); Ukna landsf.distr., Tjustr. doms. 1,721 inv. (1947).

Ukraina [kraj'-], Ukrainiska socialistiska sovjetrepubliken (förk. *USSR*), s.v. Ryssland, ingår i SSSR. 576,000 kvkm. 42,3 mill. inv. (1941), varav 1939—40 (ockuperade av resp. Tyskland o. Rumänien till 1944) införlivade polska o. rumänska områden (Väst-Ukraina, n. Bukovina samt en del av Bessarabien), 119,000 kvkm, omkr. 10 mill. inv., samt därtill Karpato-Ryssland, införlivat 1945. 12,656 kvkm, omkr. 1 mill. inv. — Jorden är mycket fruktbar. Sädesproduktionen utgör 1/3 av hela Rysslands. På U. faller huvuddelen av Rysslands kol-, tackjärns-, mangan- o. kvicksilverproduktion (Donetsbäckenet). Rikt på vattenkraft. U. delas i 25 förvaltningsområden. Huvudstad: Kiev (sed. 1934). — *Hist.* Svenska vikingar skapade på 800-t. i U. ett rike med medelpunkt i Kiev (»Rus», därav namnet ryssar). Det sönderföll på 1100- o. 1200-t. Dnjeprströdet kom 1240 under tatarerna, o. rikets v. delar råkade i beroende av Litauen o. Polen, med vilket de 1569 införlivades. I Dnjeprlandet organiserade kosackerna på 1400-t. en krigarstat, som under sina chefer (»hetmaner») på 1600-t. företog flera resningar mot polackerna, stundom i förbund med Sverige. 1654 ingingo kosackerna i

U. en union med Moskva, varigenom landet tillförsäkrades självstyrelse. Ett försök under Karl XII:s ryska krig att förverkliga U:s självständighet blev fruktlöst (jfr Mazepa); ryska U. berövades nu sin frihet. De polska delarna av det ukrainska (»lillyryska» el. »rutenska») bosättningsområdet förenades vid Polens delningar med Ryssland (Kiev, Volynien o. Podolien) o. Österrike (Galizien). På 1800-t. uppstod bl. ukrainarna en nationell rörelse med vissa tendenser till separatism, o. under Första världsk. yppades strävanden att förena U. som autonom stat med Österrike. I dec. 1917 utropades i Kiev en oberoende ukrainsk folkrepublik, vilken

1918 erkändes av centralmakterna o. ställdes under tyskt beskydd. Anyo utropad efter centralmaktarnas nederlag intogs emellertid folkrepubliken jan. 1919 av bolsjevikerna, som här inrättade en ukrainsk rådsregering, vilken sedermera ingått federativ förbindelse med allryskta rådsrepubliken. — I Galizien utropades nov. 1918 en västukrainsk folkrepublik, som jan.

1919 genom proklamation förenades med ryska U. i »Stora ukrainska folkrepubliken» med huvudstad i Kiev (jfr Petljura), men denna förmodade ej på egen hand hålla sig uppe mot bolsjevikernas ukrainska sovjetrepublik (huvudstad: Harkov). Öst-Galizien införlivades 1919 med Polen men återtogts vid Polens sammanbrott 1939, varvid äv. andra delar av ö. Polen inlemmades i U. De i v. Ukraina bosatta tyskarnaingo lämna landet. Det tyska angreppet mot Sovjetunionen 1941 ledde till att U. i okt. s. å. kom i Tysklands o. dess allierades händer (Kiev föll »/«). Södra U. var 1941—44 en rumänsk provins (Transnistrien) med Odessa som huvudstad, övriga U. ställdes under en i Kiev residerande tysk rikskommissarie. Under krigsoperationerna utsattes de ukrainska gruvorna, kraftverken o. industriella anläggningarna för en omfattande förstörelse. U. återtogts av ryssarna 1943—44 (Kiev föll »/j. 1943 o. Odessa^{10/4} 1944). U. är mcdl. av FN o. sed. 1948 av dess säkerhetsråd.

Ukrainare [-kraj'-], östslaviskt folk med största utbredning i Ukraina (äv. under namnet lillyryssar) inklusive n. Bukovina o. Transkarpatiska förvaltningsområdet (där äv. kallade rutener), sammanlagt omkr. 40 mill.

U kryssare, mycket stor ubåt, avsedd för långvariga expeditioner på oceanerna.

Ukule'le, 4-strängad gitarr av portugis. ursprung, i senare tid mest känd från Hawaii.

U. L., förkortning för *utställningslagen*.

Ulan-Bator (Khota), förr Urga, kin. Kinlun, huvudstad i Mongoliska folkrepubl. nära Orchons bifl. Tola. Omkr. 100,000 inv. Huvudort för lamaismen i Mongoliet. Talr. kloster, omkr. 13,000 munkar. Univ. med 600 stud. Betyd. handel. Järnväg planerad mellan U. o. Tjita (Ryssland). Flyg- o. telegrafstation.

Ulaner, rytteri, beväpnat med lans el. pik.

Ulan-Ude, förr Verchne Udinsk', huvudstad i Burjat-mongoliska republiken, mell. Sibirien, vid Sibiriska banan. 129,000 inv. (1939). Mek. verkstäder.

Ulcus, lat., sår; i dagligt medicinskt språk = *ul'cus ventri'culi*, magsår. — • U'lc'us m o i l'e, mjuk schanker. — Ulceration, sårnad. — U'lcer'era, övergå till sår. — U'lcer'ös, sårig, sönderfallande.

Ulebergshamn, municipalsamhälle i mell. Bohuslän, Tossene kommun. 310 inv. (1947). Ulema' (av arab. *al'im*, lärdd), muhammedanskt skrä av teol. o. jurid. lärda.

Ule träsk, fi. Oulujärvi, sjö i mell. Finland. 1,002 kvkm. Avlopp: Ule älv.

U'lex, busksläkte (fam. *Leguminosae*). 20 arter (v. Europa, Medelhavsområdet). Foder tvälikat, alla ståndarsträngar sammanvuxna.

U. europaeus, ärttörne, över meterhög, med syllika, stickande blad o. grentornar. Blomform gula, ensamma el. parvis. Vårdefull foderväxt. Hos oss stundom förvildad.

Uleåborg, fi. O u l u i a d i n v. i n. Finland, vid Ule älvs utlopp i Bottniska viken. 28.000 inv. (1945). Residensstad i Uleåborgs län. Betyd. handel, utförelse av trävaror. Läderfabrik, skofabrik, sågar. — Grundades i början av 1600-t. Svårt härjad av ryska bomber 1944.

Uleåborgs län, fi. O u l u i ä n i, omfattar n. delen av Finland. 179.270 kvkm, 327.000 inv. (1940). Städer: Uleåborg (residensstad), Brahestad, Kemi, Torné, Kajana. Delar av länet, »Sallaområdet» o. Petsamo, avträdades till Ryssland vid vapenstillståndet 1/8 1944.

Ule älv, fi. O u l u j o k i, älv i mell. Finland, avlopp för Ule träsk, utfaller i Bottniska viken. 101 km.

1. **Ulfeld** (Ulffeldt), Korfitz (1606—64), dansk statsman, 1636 g. m. Kristian IV:s dotter Leonora Christina, stod högt i gunst hos Kristian IV men blev efter dennes död föremål för allmän ovilja o. flydde 1651 till Sverige, där han blev väl emottagen av drottning Kristina o. senare sökte upphetsa Karl X Gustav till krig mot Danmark. Genom 1658 års fred återfick han sin stora förmögenhet men arresterades efter återkomsten till Köpenhamn 1660. Frigiven följ. år inledde han dock förrådiska underhandlingar med Brandenburg o. dömdes frånvarande till döden (1663). Jfr Leonora Christina.



a. **Ulfeld** (Ulffeldt), Ebbe (1616—82), dansk statsman, 1642 g. m. Kristian IV:s dotter Hedvig (1620—78), inträdde 1652 i sv. tjänst o. bidrog sedermera till Skåne's försvenskning.

Ulfilas, dens. som Wulfila.

Ulf Jarl, d. 1026, dansk storman av sv. börd, ättföjde Knut den store på hans tåg till England, äktade hans syster Estrid 1015 o. ledde under Knuts frånvaro regeringen i Danmark men väckte konungens misstro o. dödades. U. var stamfader för den Estridska ätten, som 1047—1375 regerade i Danmark.

Ulfstand, Jens Holgersen, d. 1523, dansk sjöhjälte, utmärkte sig i kriget mot Sverige o. hansesstäderna. U. byggde Glimmingehus i Skåne.

Ulfvenklou, Henrik Gustaf (1756—1819), militär, spiritistisk charlatan, utövade från 1784 ett långvarigt inflytande på den i mystiska ting synnerl. lättledde hertig Karl (XIII) o. dennes krets; bl. a. narrade han hertigen att anställa skattgrävningar i ett bus vid Österlånggatan i Sthlm.

Ulises, lat. form av Odysseus.

Uljå'novsk. 1. Förvaltningsområde i RSFSR, vid mell. Volga. 37.200 kvkm. — 2. Till r924 Simbirsk. huvudstad i U. 1, vid Volga. 102.000 inv. (1939). Hamn, stor handel med spannmål, ull o. frukt. Lenins födelsestad, uppkallad efter hans släktnamn (Uljå'nov).

Ulk. 1. Dets. som marulk. — 2. Västkostnamm på arter av simpsläktet.

Ull, de krusiga håren hos fåren, angorageten, kaschmirgeten, lamadjuren m. fl.

Ull, U l l e r, i nord. myt. en av asagudarna, ypperlig bågskytt o. skildöpare. Att döma av ortnamn (Ultuna m. fl.) har U. varit allmänt dyrkad i Sverige o. åtminstone vissa tider räknats till de större gudarna.

Ullared, kommun i mell. Halland, Hall. 1. (past.adr. Fridhemsberg); Falkenbergs landsf.distr., Hall. mell. doms. 801 inv. (1947).

Ullasjö, kommun i s. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Svenljunga); Svenljunga landsf.distr., Kinds o. Kedvägs doms. 744 inv. (1947).

Ullene, kommun i mell. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Vilse-Kleva); Vilse landsf.distr., Skarabygdens doms. 238 inv. (1947).

Ullervad, kommun i n. Västergötland, Skarab. 1.; Hasslerörs landsf.distr., Vadsbo doms. 875 inv. (1947).

Ulleräkers härad, Upps. 1., omfattar 5 kommuner: Uppsala-Näs, Vänge, Läby, Börje o. Jumkil. 2.473 inv. (*947) Upps. l.s. domsaga.

Ulleräkers och Norunda kontrakt, Uppsala ärkestift, Upps. 1., omfattar 13 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Brunna.

Ulleräkers sjukhus, sinnessjukhus vid Uppsala. Togs i bruk 1811 o. har flera gånger tillbyggt. Knutet till Uppsala universitet.

Ulleräkers slott, folkligt namn på en stensättning vid Ulleräkers by i Simtuna Kommun, Uppland. Innehåller flera gravar från bronsåldern.

Ullfett, ljusult, klubbigt ämne, som erhålles ur färuil. Består av estrar av olika, högmolekylära fettsyror o. alkoholer, dock ej glycerin, o. står därför närmast vxarterna. Kan med bibehållen konsistens blandas med dubbla vikten vatten, användes i olika salvor. Ingår jämte vatten i lanolin.

Ullhandskrabba, *Eriocheir sinensis*, stor, fyrhörnig krabba med ludna klor. Inkom på 1940-t. med ballast från kinesiska farvatten till Nordsjön o. därifrån har den spritt sig äv. till Östersjön o. Bottn. viken. Atlig. Svårt skadedjur på fiskreskap o. fångst.

1. **Ullman**, Uddo (r837—1930), teolog, biskop i Strängnäs 1889—1927; var verksam vid psalmbokarbetet, utgav bl. a. missale, vesperale o. hymnarium för sv. kyrkan (1914). Bl. arb. *Evangelisk-luthersk liturgik* (2 dir, 1874—85). Läroboksförfattare.

2. **Ullman**, Gustaf (1881—1945), brorson till U. U., författare. Atergav som lyriker (*Västkust*, 1903, *Caprifol*, 1905) o. novellist (*Präster*, 1907, *Tord*, s. ä.) med förkärlek västkustens kärva natur o. schartuanskt präglade miljöer.

Ullrätta, dets. som chinchilla.

Ullstorp, kommun i s.ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Tomelilla); Tryde landsf.distr., Ingelstads o. Järrestads doms. 599 inv. (1947).

Ullsäck (eng. the *woolsack*), benämning på den eng. lordkanslerns ämbetsplats i överhuset, utgöres av en soffna utan rygg- o. armstöd, stoppad med ull o. överdragen av rött kläde.

Ullånger, kommun i ö. Ångermanland, Västernorrll. 1.; Nordingrå landsf.distr., Ångermani, s. doms. 1.623 inv. (1947).

Ulm [olm], stad i delstaten Württemberg-Baden, s.v. Tyskland (Württemberg), vid Donau. 74.000 inv. (i939).

Alderdomligt utseende med talrika medeltidsbyggnader, främst domen (se bild), en av Tysklands största o. vackraste, uppf. 1377—1494 (huvudtornet, 161 m, påbörjades på i3go-t. o. fullbordades 1890. Märkliga korstolar av J. Syrlin d. ä.). Rådhus från 1300—1500-t. (förstört under Andra världskr.), framför vilket på sin tid en av samme Syrlin 1482 signerad brunn uppställdes. Livlig handel o. industri. Bekant brödtillv. — U. var 1397—1803 fri riks-



tad, kom 1809 till Württemberg. Före Första världskr. stark fästning. — Fästningen Tj. intogs av Napoleon i^o/10 1805, varvid österrik, generalen Mack med 23,300 man togs tillfång. U. intogs av amerikanerna ²⁴/₄ 1945.

Ul'mani9 [o-], K a r l i s, f. 1877, lett. politiker, agronom, deltog i lett. frihetsrörelsen, vistades i För. Stat. 1907—13, blev det självständiga Lettlands förste ministerpresident o. var regeringschef 1918—21, 1925—26 o. 1931, utrikesminister 1926, åter regeringschef samt utrikesminister från 1934. Företrög ¹⁹/₅ 1934 en statskupp o. upplöste parlamentet på obestämd tid samt blev 1936 äv. statspresident. Bortfördes av ryssarna juli 1940. Senare öden okända.

UTmerdogg, annat namn för dansk hund. Ul'mus, a l m s l ä k t e t (fam. *Ulmaceae*), 26 arter träd i n. halvklotets tempererade trakter o. i tropiska Asiens bergstrakter. Blommor små, 2-könade, med enkelt, flikat hylle, samlade i mer el. mindre klotliknande gyttningar på fjolårskotten. Frukten en plattad nöt med runt kanten gående ving. Ved grovporig med mörk kärna, värdefull. Jfr Alm.

Ulpi'a'nus, D o m i t i u s, d. 228, rom. rättslär, ägde stort inflytande under kejsar Alexanders Severus, vilkens förmyndare han varit.

Ulrichehamn, stad i mell. Västergötland, Alvsb. l., Kinds o. Redvägs doms., Redvägs landsf. distr., vid Åtrans utlopp i Åsunden, 7,352 inv. (1948). Gamml kyrka med torn från 1758, restaurerad flera ggr (senast 1891), rådhuset från slutet av 1700-t. Samrealskola. Trikfabrik, snickeri- o. möbelfabriker m. m. 2 km s.ö. om staden ligger U. sanatorium. Stadsvapen, se bild. — Staden *Bogesund* (*Baghasun* 1320) fick 1741 sitt namn ändrat till *Ulrichehamn* till minne av drottning Ulrika Eleonora. *Bogesund* är trol. sammansatt av *bagk*, 'besvärlig', o. *sund*.



Ulrika, kommun i s. Östergötland, Östergöt. l., Valkebo landsf. distr., Linköpings doms., 1,112 inv. (1947).

Ulrika Eleonora, *svenska drottningar*. — Ulrika Eleonora d. ä. (1656—93), gemål till Karl XI (1680), dotter till Fredrik II av Danmark, utövade en omfattande välgörenhetsverksamhet (»Drottninghuset» i Sthlm) o. ägde 'in makes fulla tillgivenhet'. (Se bild.) — Ulrika Eleonora d. y. (1688—1741), dotter till Karl XI o. U. E. d. ä., 1715 g. m. prins Fredrik av Hessen, lät efter underfästelsen om Karl XII:s död utropa sig till drottning (dec. 1718) men måste avsäga sig arvsrätten o. i stället mottaga kronan genom val (jan. 1719) samt erkänna den av ständerna uppsatta regeringsformen, vilken tillförsäkrade riksdagen den egentliga makten. Följ. år avsåg hon sig kronan till förmån för sin gemål, vilken hon, trots hans otrohet, förblev varmt tillgiven. (Se bild.)



Ulrika Eleonora församling. 1. Annat namn för K u n g s h o l m s församling i Sthlm.— 2. Namn på sv. församling i London.

Ulriksdal (urspr. *Jakobsdal*), kungl. lustslott i Solna, Sthlms l., uppfört 1639 av H.



J. Kristler för Jakob De la Gardie, tillbyggdes av M. G. De la Gardie o. av Hedvig Eleonora, delvis efter ritn. av Nic. Tessin d. ä. Trädgårdsanläggning, urspr. anlagd 1648 av Hans Georg Kraus, senare utökad av J. De la Vallée, delvis efter ritn. av M. G. De la Gardie. Den var på sin tid en av Sveriges praktfullaste. Statsegendom sed. 1669; residens för kronprins Gustaf Adolf sed. 1923, som moderniserat interiören o. trädgården, vilka av Karl XV genom F. W. Scholander hade ändrats enl. den tidens romantiserande uppfattning. Till U. hör Confidencien, uppförd på 1670-t. som ridhus, under 1700-t. ändrad till teater. Monografi av N. G. Wollin (1931).

Ulspegel (försvenskning av ty. *Eulenspiegel*), folklig upptågsmakare, vars skälmsstycken skildras i en urspr. lågtysk folkbok från omkr. 1500, senare återgivna på flera språk (r:a sv. uppl. 1561). Anekdoterna äro bundna vid en historisk person. Till, som levde under förra hälften av 1300-t.

Ulstadius, L a r s, d. 1732, en av upphovsmännen till den finl. pietismen. U. var urspr. präst men avsåg sig ämbetet o. hängav sig åt svärmiska grubblerier o.asketiska övningar, vilka slutl. ledde till sinnesrubning. 1692 dömdes han till döden som »avfälling o. den evangeliska lärans förmädare», men domen ändrades till livstids fängelse.

Ulster [all'st^ö]. 1. Den nordligaste av Irlands fyra provinser, sed. 1921 till största delen utgörande ett eget förvaltningsområde (Nord-Irland) med eget parlament. Av dess 9 grevskap tillhöra 3'Eire. — *Hist.* När frågan om självstyrelse för Irland stod inför sitt avgörande 1914, uppstod i den protestantiska, i befolkningshänseende övervägande eng. prov. U. ett kraftigt motstånd mot planen på att äv. denna del av Irland skulle skiljas från direkt samhörighet med England. Detta motstånd, som leddes främst av sir Edward Carson, gick ända till organiserandet av väpnade kårer för saken. Spänningen avlöstes emellertid genom Första världskris utbrott, o. efter dettas slut avgav regeringen löfte, att U. ej med tvångsmedel skulle införlivas med den nya irländska fristat. (Eire), vars upprättande förbereddes. När denna efter överenskomstelse 1921 kom till stånd, bildades därför av U. ett särskilt förvaltningsområde med eget parlament o. oberoende av den irl. regeringen i Dublin. — 2. Provins i Eire, omfattande grevskapen Cavan, Donegal o. Monaghan, 8,000 kvkm, 266,000 inv. (1943).

UTster, ett slags grovt ylletyg, urspr. tillverkat i Ulster på Irland, användes särsk. till långa o. vida ytterrockar (»ulstrar»).

Ul'tima, lat., den sista, grammatisk beteckning för sista stavelsen i flerstaviga ord.

Ürtima r'atio, lat., sista argumentet, yttersta utvägen. Uttryck som särsk. användes med hänsyftning på kriget.

Ul'tima Thule, lat., »yttersta Thule», enl. Plinius d. ä. den nordligaste av de mittemot Britannien belägna öarna, trol. en del av Skandinavien. Jfr Thule.

Ultima'tum (av lat. *ufimus*, ytterst), en stats yttersta villkor för vidare diplomatiska förhandling med en annan; åtföljes ej sällan av krigshot.

Urtimo, lat., den sista dagen av en månad.

— U l t i m o a f f ä r e r, terminsaffärer, som avslutas per ultimo (dvs. sista dagen) av löpande



el. nästföljande månad. — Ultimoväxel, växel, som är utställd till betalning sista dagen i viss månad. Jfr Medio o. Primo.

Ultimus, lat., den siste; förr den som bekrasades sist vid doktorspromotion; näst primus det förnämsta hedersrummet.

Ul'tra (lat., på andra sidan, utöver) betecknar i sammansättningar en ytterlighet i något, ex. ultrareaktionär. Som subst. betecknar ordet en överspänd person, vanl. en extrem politiker. Ultraakus tiska strålar el. ull rason ora strålar, dets. som ultraljud.

Ultraakus'tisk lödning (av lat. *ultra*, utöver, o. grek. *akouein*, höra), ekolodning medelst ultraljud. Jfr Ekolod.

Ultracentrifug, av prof. The Svedberg konstruerad apparat för bestämning av molekylvikten hos högmolekylära ämnen i lösning, ex. äggvitämnen. Lösningen är innesluten i en lifen hålighet i ett hjul, som får rotera med mycket hög hastighet (upp till 70,000 varv per min.), o. fotograferas samtidigt då o. då genom ett fönster, så att ändringar i koncentrationen kunna bestämmas. Molekylerna påverkas av centrifugalkrafter, som vid högsta rotationshastighet kunna uppgå till 75,000 gånger tyngdkraften, o. röra sig (sedimentera) därför i riktning bort från maskinens axel. Olika molekylstorlekar särskiljas härvid, o. deras molekylvikter kunna beräknas ur sedimentationsbastigheten el. på annat sätt. — Av. ultracentrifuger för större mängd vätska ha konstruerats på olika håll o. användas för preparativa ändamål.

Ultrafiltrering, filtrering genom särskilt täta filter (u l l r a f i l l r a), som kvarhålla äv. vissa kolloidpartiklar, bakterier m. m.

Ultragammastrålning, äldre missvisande benämning på kosmisk strålning. Syftar på att man tidigare antog den vara av samma natur som gammastrålning ehuru med ännu kortare våglängder.

Ultrakorta vågor, förk. *uk*, radiovågor med våglängderna 10—1 m (frekvensområdet 30—300 megacykler per sek.). Utbreda sig rätlinjigt o. reflekteras ej av Heavisdikeskiktet, varför de ha begränsad räckvidd (obetydligt mer än till synranden). Användas vid television samt för transportabla sändare (polisradio, militära ändamål m. ni.), emedan endast små antennsystem erfordras. Ultrakorta vågor ha äv. börjat användas inom terapin o. möjliggöra behandling av vävnader på större djup än den äldre diatermien. Ultrakorta vågor erhållas, liksom mikro- el. Hertz-vågor (1 m—0.1 mm: våglängd) enl. delvis andra principer än längre radiovågor. Jfr Magnetron o. Elektromagnetiska vågor.

Ultraljud el. ultratoner (äv. ultrakustiska el. ultrasonora strålar), ljudvågor med svängningstakt över 20,000 hertz (= 20 khz), dvs. över det hörbara området. Högsta hittills uppnådda svängningstal är ca $6 \cdot 10^6$ khz, vilket i luft (med ljudhast. 340 m/sek) motsvarar våglängden 0.57 μ , sll. mekaniska svängningar med en våglängd ungefär motsvarande den gula natriumlinjen. Ultraljud frambringas på tre olika sätt: 1. med korta pipor, som anblåsas med kraftig luftström (H a r t m a n n g e n e r a t o r, jfr Galtonpipa); 2. med rör av nickel el. andra ferromagnetiska metaller, som av en magnetspole med högfrekvent växelström försätts i snabba longitudinella svängningar (m a g n e t o s t r i k t i v a s ä n d a r e); 3. med piezoelektrisk kristall i en svängningskrets, kopplad till en elektronrörsoscillator; särskilt vid resonans utför kristallen kraftiga mekaniska svängningar, som fortplantas som ultraljud vågor i det omgivande mediet (jfr Piezoelektricitet). — Ultraljudets användning beror på att hög effekt lätt kan erås o. att det kan riktas o. samlas till strålar. Användes till

undervattenssignalering o. ekolodning (num. med magnetostriktiva sändare o. mottagare) samt för mekanisk påverkan av lösningar (framställning av emulsioner), materialprovning m. m. Ultraljud har äv. fysiologiska verkningar: små organismer dödas, vilket kan utnyttjas för konservering av födoämnen o. dyl.

Ultramarin, blått färgpigment, som består av svavel- o. polysulfidhaltiga natriumaluminiumsilikat. Framställes genom att sammansmälta kaolin med soda, svavel, natriumsulfat o. kol. Den stelnade smältan finmåles o. användes i målar- o. tryckfärger. — Akta ultramarin erhålles genom malmning av mineralet lapis lazuli.

Ultramikroskop, vanligt mikroskop med belysning av föremålet från sidan el. snett underifrån, så att det direkta ljuset ej kommer in i objektivet, varigenom partiklar, som äro för små för att direkt synas, genom ljusets böjning bli synliga som ljusa punkter mot mörk bakgrund. Har stor användning vid studiet av kolloider o. den Browniska rörelsen. Jfr Submikroner o. R. Zsigmondy.

Ultramontanism' (av lat. *ultra montes*, bortom bergen, dvs. Alperna), en katolsk riktning, som vill lägga all kyrklig makt i påvens hand. Grundad av J. de Maistre (boken *Du pape*, 1819), F. R. de Lamennais o. a. vann riktningen sin största seger på Vatikankonsiliet 1869—70, bl. a. genom dogmen om påvens ofelbarhet, o. är num. förhärskande inom rom.-kat. kyrkan.

Ultra posse nemo obligatur, lat., i rättsvetenskapen vanligt uttryck för att ingen kan tvingas att fullgöra en omöjlig prestation.

Ultrarapidupptagning, kinematografisk upptagning med större antal bildväxlingar per sekund än den normala bildfrekvensen, 16—25. Visas en ultrarapidupptagning med normal uppspelningshast., så återges rörelseförloppet långsammare än i verkligheten, varigenom äv. detaljer av snabba rörelser kunna studeras.

Ultraröd strålning, dets. som infraröd strålning.

Ultrasonora strålar el. ull r a t o n e r, dets. som ultraljud.

Ultrastrålning, dets. som kosmisk strålning. Ultraviolet strålning el. ultraviolet t ljus, elektromagnetisk strålning med våglängder mell. ca 4,000 o. 50 Å (Angströmenheter). Har kraftiga kemiska o. fysiologiska verkningar, ex. överför syre till ozon o. ergosterin till D-vitamin, verkar starkt bakteriedödande, framkallar pigmentering av huden (solbränna) o. skadar lätt ögonen. Ultravioletta strålar med våglängder ned till ca 2,900 Å ingå i solstrålningen (jfr Sol-spektrum). En kraftig strålning ned till 2,200 Å erhålles från kvartslampor o. användes till bestrålning av kroppen, sterilisering av dricksvatten m. m. ö. vid fotografering för att avslöja förfalskningar.

UltravisFbel el. ultramikroskopisk säges en mikroorganism vara, då den kan ses först i ultramikroskop.

Ultuna, kronogods i Bondkyrka kommun, Upps. l., 6 km s. om Uppsala. 53r ha. Lantbruksinstitut. 1848—1933 o. Lantbruks-högskola sed. 1933. På U. finnas äv. en lantbruksskola, Jordbrukstekniska institutet m. m. Jfr Lantbrukshögskolan.

Ulven, svensk ubåt på 670 ton, sjösatt 1930. Sänktes av en ubåtsmina den 15 april 1943 på gränsen till svenskt territorialvatten utanför Stora Pölsan i Bohuslän. 33 man omkommo. Efter intensivt spaning påträffades vraket den 5 maj s. å. på 52 m djup. Bärningen slutfördes i aug. s. å. Vraket nedskrotades sedermera.

Ulvsunda, stadsdel i Bromma förs. i Sthlm med övervägande kommunal trädgårdsbebyggelse o. industrianläggningar. U. är känt som gods sed. 1347. Det ägdes bl. a. av Lennart Torstenson, som lät uppföra den nuv. huvudbyggnaden. Den moderniserades 1835—36 av arkitekten A. Nyström d. ä. o. restaurerades 1938—41. Slottet användes som Sthlms läsvårdhem för sinnessjuka. Vid U. fanns under början av 1800-t. en fajansfabrik.

Ulvåsa, gods i Ekebyborna, Asks o. Kristbergs kommuner, Östergöt. l., känt sed. 1200-t., ägdes bl. a. av den heliga Birgitta o. av Sten Sture d. y. Slottet grundades 1592, fullbordades 1765 av riksrådet J. von Höpken. Till Tl. är oegentl. knuten sägen om Bengt lagman o. „Sigrid den fagra (»Bröllopet på Ulvåsa»).

Ulyss'es, lat. form av Odysseus. Urnan [o'-], stad i mell. Ukraina, vid fl. Umanka, 40,000 inv. (1933).

Umballa, det. som Amballa.

Umbelliferae, växtfamilj, omfattande ca 2,600 arter efter med ihålig stam o. vanl. rikt delade blad med starkt vidgade slidor. Blommor små, i enkel el. dubbel flock, hylle frilbladigt, 5-taligt, frukten en i 2 delfrukter sönderfallande klyvfrukt. Flyktiga oljor i fruktvägg, stammar o. rötter. Hit höra många krydd-, lake- o. näringsväxter, ex. dill, persilja, kummin, fenkål, selleri, morot o. a.

1. Umber'to (1844—1900), *konung av Italien*, son till Viktor Emanuel II, dennes efterträdare 1878, anslöt sig i sin utrikespolitik till Tyskland o. Österrike (Trippelalliansen 1882). U. mördades av en anarkist (juli 1900).

2. Umber'to, f. 1904. *exkonung av Italien*, prins av Piemonte, son till kon. Viktor Emanuel III. U. är sed. 1930 g. m. prinsessan Marie-José av Belgien, kon. Leopolds syster. Senator, medl. av ital. krigsrådet samt befälh. på ital.-franska fronten juni 1940. Armégeneral 1941, marskalk 1942. Efter de allierades inmarsch i Rom utnämndes U. *k 1944 av kon. Viktor Emanuel till riksförståndare. Efter Viktor Emanuels abdikation maj 1946 besteg U. tronen ss. Umberto II men tyngdes efter folkomröstningen juni s. å. avsäga sig kronan.



Umbili'cus, lat., navel; en rund sten på Forum romanum i Rom, ansågs i fornt. beteckna Roms o. Rom. rikets medelpunkt.

Umbr'a, lat. skugga. — Astr. Den mörkare mittleden av solfläckar. Jfr Penumbra. — Miner. Bruna mineraler, som anv. vid beredning av färger. Cyprisk umbr'a är en oren järnocker, kölnisk umbr'a ett jordartat brunsk.

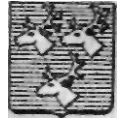
Umbr'a'lglas (av lat. *umbr'a*, skugga), glasögon med ett tunt skikt av rökglas, som dämpar ljuset likformigt inom synliga spektrum o. absorberar kraftigt i ultraviolett. Användes som skydd mot starkt dagsljus.

Umbr'er, fornaltiskt folk, tillhörande den umbro-sabelliska gruppen, i historisk tid bosatt i Apenninerna mellan Tibern Nera o. Adriatiska havet. Under trycket av etrusker o. gallier (kelter) anslöte sig umbrerna tidigt till Rom (310—08 f. Kr.) o. romaniserades snabbt.

Umbr'ien, ital. Umbr'ia, landskap i mell. Italien, omfattar prov. Perugia o. Terni. 8,500 kvkm, 766,000 inv. (1943).

Umå, stad i Västerbotten, Västerb. l., vid Ume älv, 5 km från dess utlopp, 16,259 ^{inv.} (1948). Säte för landshövdingen i Västerb. l. o. för Hovrätten för Övre Norrland. Högre allmänt

läroverk, kommunal flickskola, seminarium o. handelsgymnasium. Länslasarett. Fångvårdsanstalt. Förläggningsort för Västerbottens regemente (I 20) o. Norrlands dragonregemente (K. 4). Huvudringar äro industri (2 träsliperier, tillh. AB. Umeå Trämassefabriker, 3 mek. verkstäder, 7 tryckerier, 3 snickeri- o. möbelfabriker m. m.), handel (utförelse av trävaror o. tjära) samt sjöfart. — Stadsrättigheter 1622. Ryssarna brände U. 1720; större delen av staden nedbrann 1888. Stadsvapen, se bild. Namnet (*Umu* 1314) är ursprungl. böjningsform av ett äldnamn *Uma*, som snarast betyder 'den dålvane'.



Umeå domsaga, Västerb. l., utgör ett tingslag med tingsställe i Umeå o. omfattar 5 kommuner: Vännäs, Vännäs köping, Umeå landskommun, Sävar, Holmsunds köping o. Holmön. Domarens adr.: Umeå. 32,657 inv. (1948).

Umeå landskommun, i Västerbotten, Västerb. l. (past.adr. Västerhiske); Umeå o. Sävars landsf.distr., Umeå doms. 15,089 inv. (1947), därav i Umeå s. kyrkobokföringsdistr. 12,717, varav i Tegs municipalsamhälle 2,904, i Backens municipalsamhälle 2,093 o. i Taveljöns kyrkobokföringsdistrikt 2,372.

Ume älv, upprinner i Norge o. utmynnar i Botniska viken vid Holmsund. Längd 460 km, varav 10 i Norge (sjön Övre Urnan).

Umnäs, kyrkobokföringsdistrikt i Stenscle kommun, Västerb. l. 1,145 inv. (1947).

Umtali, stad i ö. Syd-Rhodesia, Afrika, vid järnvägen Salisbury-Beira. Kortvägsradstation. Una corda [o'na kärr'da], it., i fiolmusik; på en sträng; i pianomusik: med pianopedal (den vänstra).

Unalaska, ö bland Aleuterna, v. om Alaskas sydspets, på U. den viktigaste amerik. flottbasen Dutch Harbor' (jfr d. o.).

Un'am sanc'tum (eccl'esiam), lat., en helig (kyrka), en efter begynnelseorden benämnd bulla av påven Bonifatius VIII, utfärdad 1302, i vilken denne hävdar påvedömetts furstemakt.

de Unamuno [onamo'nå], Migue'l (1864—1936), spansk författare o. filosof, en av det moderna Spaniens kulturella förgrundsfuror. Prof. i grek. i Salatanca. Bl. arb. *Vida de don Quijote y Sancho* (1906), romanerna *La tia Tula* (1921; Moster Tula, 1927) o. *Niebla* (1914; Dimma, 1928), diktverket *El Cristo de Veldquez* (1920).

Unanimism', fransk litterär riktning, som framhåver gruppen o. de socialpsykologiska sammanhangen på bekostnad av individen o. det individuella själslivet. Riktningens grundare o. främste företrädare är Jules Romains.

Unanimit'e't (lat. *un'us*, en, o. *animus*, själ), enstämmighet, enhällighet, enstämmighet.

Una Sanc'ta-rörelsen, en i det national-socialistiska Tyskland förekommande rörelse i syfte att sammansmälta den protestantiska o. den katolska kyrkan. Motarbetades särsk. av katolikerna.

Uncia, romersk vikt = Via av det rom. pundet (libra) = 24 scripula = 27,28 g. (i förhåll. till ett lättare pund: 22,70 g). — Äldre rom. kopparmynt = Via as.

Uncia'ler (av lat. *un'cia*, tum). 1. Ett slags skrivstil, som användes på 300—500-t. — 2. Inom boktryckarkonsten beteckning för stora kvadratiske begynnelsebokstäver utan sirater.

Unole Sam [angkl samt'n], eng. form för Onkel Sam

Undandräkt, försringning, som med hänsyn till det försringrades värde o. övriga omständigheter är att anse som ringa. Straffas enl. 22 kap. 2 § strafflagen.

Undanhållande föreligger, när krigsman olovligen avviker el. uteblir från avdelning av

krigsmakten, vid vilken han skall tjänstgöra el. vistas, el. eljest från tjänstgöringsställe, som är bestämt för honom. Om undanhållandet medfört el. kunnat medföra väsentligt avbräck i utbildningen el. annat avsevärt men för tjänsten, föreligger r y m n i n g. Straffbestämmelser i 26 kap. 11 o. 12 §§ strafflagen.

Undantag, dets. som födoråd. Den, som åtnjuter undantag, kallas vanl. undantagsman (-änka) el. födorådstagare.

Undantagslagar, sådana lagar, vilkas innehåll strider mot eljest erkända rättsgrundsatser.

Undecima (lat., fem, av *unde/cimus*, den elfte), det elfte diatoniska tonsteget uppåt från grundtonen räknat.

Udden, Östen, f. *s/s 1886, rättslärld, socialdem. politiker; prof. i civilrätt i Uppsala 1917—37, univ:s rektor 1929—32, universitetskansler 1937 (ti' 1945), ordf. i Lagberedningen 1941—47, konsult, statsråd 1917—20 o. 1932—36, justitiemin. mars—juni 1920, utrikesmin. 1924—26 o. sed. 3i/7 1945, folkkrättsakkunnig i utrikesdep. 1920—24, 1926—32 o. 1936—45, medl. av FK sed. 1934, ordf. i Utrikesutskottet 1937—45. Medl. av Permanenta skiljedomstolen i Haag från 1930. U. har varit ordf. i flera tillfälliga internat. skiljedomstolar o. åtskilliga gånger svenskt ombud i N. F. o. FN. Har utg. arb. särskilt i sakrätt o. internationell rätt. Fil. hed.dr i Uppsala 1945.



Undenäs, kommun i n. Västergötland, Skarab. i.; Karlsborgs landsf.distr., Vadsbo doms. 3,374 (nv. 1947)

Underbefäl, gemensam benämning på tjänstegraderna överfuri, furir, korporal (konstaplar) o. vicekorporal vid armén o. flygvapnet samt furir o. korporal vid flottan.

Underbefällsskolor för utbildning av det fast anställda manskapet utgöras av truppförbandsvis el. militärområdesvis ordnade rekryt-, korporal- o. furirskolor (el. skolor med motsvarande utbildning). Fortsatt utbildning till underofficer bibringas vid Försvarets läroverk o. försvarsgrenvis ordnade underofficrskolor. Gällande organisation av underbefälutbildningen är fastställd med 1942 års försvarsbeslut.

Underborgen, borgen för den fordran en borgensman erhåller mot gäldenären, om han måste infria dennes förbindelse.

Underdomstol, domstol i första instans. I förhållande till Högsta domstolen kallas stundom jämväl hovrätterna underdomstolar.

Underexponering, otillräcklig belysning av ett fotografiskt skikt. Ger bilder med detaljer endast i dagrarna. Jfr Överexponering.

Underförsäkring, försäkring, då försäkringssumman understiger försäkringsvärdet.

Undergrader kallas vid skjutning med artilleripjäser de elevations vinklar, som understiga 450.

Underhuset (eng. *the House of Commons*), den folkvalda kammaren av det eng. parlamentet.

Underhållstrupperna, ett genom beslut av 1948 års riksdag bildat truppslag, tillkommet genom sammanslagning av träng-, tyg- o. in- tenturtrupperna. Organisationen av u. var (sept. 1948) inte i alla detaljer fullbordad.

Underkylning el. ö v e r k y l n i n g, avkylning av en vätska till en temperatur under dess smältpunkt, utan att den stelnar. Luitfritt vatten kan vid försiktig behandling avkylas ända till — 15° utan att is bildas. Vid skakning el. om en liten iskrustall tillsättes, fryser den underkylda vätskan o. samtidigt stiger dess temperatur till smältpunkten. Jfr Övermåttad.

Underkyrka, i. Dets. som krypta. — 2. I äldre romanska katedraler förekommande skepp, som åro avsevärt lägre än koret.

Underlivssjukdomar, sjukdomar i de kvinnliga könsorganen.

Underlöjtnant, före 1936 benämning på näst lägsta subalternofficersgraden inom sv. krigsmakten.

Underofficer vid sv. krigsmakten, tjänstegraderna förvaltare (tjänsteställning mellan kapten o. löjtnant), fanjunkare (styckjunkare vid artilleriet, flaggunderofficer vid marinen) o. musikkfanjunkare (musikstyckjunkare, tjänsteställning mellan löjtnant o. fänrik), flaggkadett (tjänsteställning mellan fänrik o. sergeant), sergeant (underofficer av 2:a graden vid marinen) o. musiksergeant.

Underofficersskolor för utbildning av det fast anställda manskapet till underofficerare utgöras av försvarsgrenvis anordnade skolor. Elev, som icke äger erforderlig kompetens i allmänbildande ämnen, genomgår före kommande till underofficrsskola en el. två klasser vid Försvarets läroverk. Gällande organisation av underofficersutbildningen är fastställd med 194* års försvarsbeslut.

Underordnade konjunktioner, konjunktioner, som ställa en sats (bisats) i beroende av en annan (huvudsatsen). Man skiljer på allmänt *underordnande* (*att*), *indirekt frågande* (*om, huruvida*), *ternporala* (*då, när, medan*), *komparativa* (*såsom*), *deskriptiva* (*» det att*), *konsekutiva* (*så att*), *finala* (*för att, på det att*), *kausala* (*emedan, eftersom*), *koncessiva* (*ehuru*) o. *konditionala* (*om, ifall*) konjunktioner. Jfr Samordnade konjunktioner.

Underrätt, sammanfattande benämning på domstolar, som döma i första instans.

Underrättelser för sjöfarande, av Kungl. sjökartverket utg. veckotidskrift med upplysningar angående ändringar av sjömärken, vrak m. m.

Understatssekreterare, 1. Den eng. departementschefens närmaste medhjälpare, dels permanenta, som äro ämbetsmän, o. dels politiska, som växla med ministärerna o. äro ett slags biträdande ministrar. — 2. Den amerik. utrikesministerns närmaste man.

Understen, det yttersta svenska skäret i Södra Kvarnen. Radiofyr o. radiotelefon.

Underståhållare, överståhållarens i Sthlm närmaste man o. ställföreträdare.

Understämma, djupaste stämman, basstämma.

Understödsförening, sådan förening för inbördes bistånd, som avser att utan affärsmässigt drivande av försäkringsrörelse bereda medlem pension vid avgång från tjänst, viss ålder el. invaliditet, vid medlems död utbetala begravningshjälp el. understöd åt hans familj el. särskild förmånstagare, meddela pension åt avlidne medlems änka el. barn, giva sjukhjälp, moderskapshjälp, arbetslöshetsunderstöd el. idka annan till personförsäkring hänförlig verksamhet. Understödsförening, som uteslutande avser att bereda understöd vid arbetslöshet, skall registreras hos o. övervakas av Arbetsmarknadsstyrelsen. För övr. understödsföreningar är Pensionsstyrelsen tillsynsmyndighet. Lag av 1/8 1938.

Undersvavelsyrlighet, 1. U. el. *d i t i o n s y r l i g h e t*, en i fri form okänd syra med sammansättningen $H_2S_2O_4$. Salterna kallas hyposulfit (se d. o.). — 2. Äldre, missvisande benämning på tiosvavelsyra.

Undersvik, kommun i mell. Hälsingland, Gävleb. l. (past.adr. Simeå); Arbrå landsf.distr., V. Hälsingl. doms. 1,043 inv. (1947).

Undersåker, kommun i v. Jämtland,

Jämtl. 1. (past.adr. Järpen); Undersåkers landsf.distr., Jämtl. v. doms. 3,445 inv. (1947), därav i Järpens municipalsamhälle 1,088.

Undersåkers kontrakt, Härnösands stift, Jämtl. 1., omfattar n församlingar. Kontraktsprestens adr.: **Kall**.

Undersökningsmetoden kallas i processrätten den anordning av rättegången, då domaren själv handhar utredningen. Tillämpas i brottmålsprocessen. Motsats: **f ö r h a n d l i n g s m e t o d e n** (se d. o.).

Undertryck, tryckskillnaden mellan omgivande luft o. gasens tryck i t. ex. en behållare, om det senare är lägre än det förra. Jfr Tryck, Vakuum o. Övertryck.

Undervattensbåt, förk. *ubåt*, fartyg, som kan röra sig såväl på som under vattenytan. Har vanl. två skrov, ett inre (tryckskrov), som skall motstå det ökade trycket på stora djup, samt ett yttre, som skall möjliggöra god fart i marschläge. Mellan skrovet finns ballast- o. bränsletankar. Framdrives i marschläge med dieselmotorer, i undervattensläge med elektriska motorer, som erhålla ström från ackumulatorbatterier. Dykning sker genom fyllning av ballasttankar o. nedskärning med horisontella roder, återgång till ytan genom utblåsning el. länsumpning av ballasttankar samt användning av rodrén. I uläge kan kringliggande farvatten överskådas genom periskop. Ubåtar avses vanl. för krigsbruk o. äro bestyckade med torpeder samt artilleri, vissa äro därjämte utrustade för minfällning. Försök ha äv. gjorts att medföra flygplan på ubåtar. I utrustningen ingå äv. hydrofoner o. perfoner. Kubastarna indelas som regel i utsjöubåtar samt kustubåtar. Under Första världskr. byggdes handelsubåtar (bl. a. Deutschland) i Tyskland. Under Andra världskr. användes av Japan, Italien o. Storbritannien äv. tvårgubåtar av 12—15 m längd o. med 2—3 mans besättning o. två torpeder. Jfr Snorkel.

Undervattensskropp, den del av fartygsskrovet, som ligger under vattenytan.

Undervattenskrysare, större ubåt med hög övervattensfart.

Undervattensmonitor, ubåt, bestyckad med svår kanon, som laddas i övervattensläge o. kan avskjutas, då båten dykt ned med kanonmynningen nätt o. jämnt ovan vattenytan. Bygdes i England under Första världskr. (M-klass r,600 ton, en 30 cm kanon).

Undervattenssignalering, överförande av meddelande medelst ljudvågor i vattnet.

Underviol, art av örtsläktet *Viola*.

Undervisningsråd, titel för ledamot av Skolöverstyrelsen.

Underårig, person som är under 21 år. Jfr Minderårig.

Undi'ner (av lat. *urida*, våg), vattnets kvinnliga elementarvand (jfr d. o.). De ansågos få mänsklig själ, om de födde barn i äktenskap med människor.

1. **Und'set**, **Ingvald** (1853—93), norsk arkeolog. Grundläggande huvudarbete: *Jernalderns begyndelse i Nord-Europa* (1881).

2. **Undset**, **Sigrid**, f. 1882, dotter till I. U., norsk författarinna, nobelpristagarinna 1928. Hennes moderna kvinno- o. äktenskapsskildringar, bl. vilka märkas *Fru Marta Oulie* (1907; sv. övers. 1924), *Den lyckelige ålder* (1908; sv. övers. 1913), *Jenny* (1911; sv. övers. 1920), *Vaaten* (1914; sv. övers. 1923) o. *De kloge jomfruer* (1918; Visa jungfru, 1922). utmärkas av int. psykologi o. djärvt realistisk kraft. Dessa egenska-



per i förening med ingående historiska kunskaper präglä äv. hennes betydande medeltidsromaner *Kristin Lavransdotter* (3 dir, 1920—22; sv. övers. 1921—23), *Olav Audunssen i Hestviken* (1925; sv. övers. s. ä.) o. *Olav Audunssen og hans barn* (1927; sv. övers. s. ä.). Bl. senare romaner i sv. övers. *Ida Elisabeth* (1933) o. *Madame Dorthea* (194°). U. övergick 1925 till katolicismen. Flydde vid tyska invasionen till Sverige 1940 o. begav sig därefter till För. Stat.

Undula'ntfeber, sjukdom, uppkommen genom smitta från djur med kastsjuka (se d. o.).

Undulatio'n (av lat. *undula*, liten våg), vågrörelse, svängningsrörelse.

Undulationsteorien för Ijuset, den av Huygens, Young, Fresnel m. fl. skapade teorien, enl. vilken ljuset kan uppfattas som en vågrörelse o. färgerna motsvara vågor med olika svängningstal (våglängd). Jfr Ljus.

UNESCO, förk. för *United Nations Educational Scientific and Cultural Organization*, FN:s organisation för internat. samarbete på undervisnings, kulturens o. vetenskapsområden. UNESCO består av en generalförsamling, en styrelse o. ett sekretariat o. arbetar med fyra huvudsektioner för uppfostran, vetenskap, kultur o. spridande av upplysning. Generalsekr. är Julian Huxley.

Unga Tyskland, ty. *Das junge Deutschland*, litterär riktning i Tyskland efter 1830, som bekämpade romantiken o. förtäckta Julirevolutionens frihetsidéer. Representanter: Heine, Börne, Gutzkow m. fl.

Ungdomsfängelse, genom lag "i/c 1935 (i kraft Vi 1938) införd straffart för ungdomliga brottslingar (18—20 år). Verkställes vid ungdomsanstalter; för manliga på Skenas (Östra Husby), Måhult (Varberg) o. i Uppsala, Nyköping, Ystad o. för kvinnliga i Växjö o. Lannaskede (Lannaskedebrunn). Den dömda skall hållas till arbete, ägnat att bereda honom tillfälle till sådan teoretisk o. praktisk yrkesutbildning, som kan främja hans utsikter att efter utskrivningen försörja sig. Han må kvarhållas i anstalten högst 4 år o. får i regel inte utskrivas förrän 1 år efter intagningen. Utskrivning på prov med övervakning skall i regel ske senast efter 2 år. Om utskrivning beslutar en särskild ungdomsfängelse nämnd, bestående av 5 o. 6 M:t utsedda ledamöter.

Unger [ong'-], Franz (1800—70), österrik. botanist, prof. i Graz 1835, i Wien 1849—66. U. utförde viktiga undersökningar rörande mossor o. alger samt utgav värdefulla paleobotaniska arbeten.

Ungern, ung. *Magyarország* (Magyarernas land, ty. Ungarn), republik i s.ö. Europa, omgiven av Tjeckoslovakien, Österrike, Ryssland, Rumänien o. Jugoslavien. 92,951 kvkm, 8,5 mill. inv. (1946). Före 1918 konungarrike i Österriksk-ungerska monarkien, omfattande 325,411 kvkm, 21 mill. inv. (1910), genom Trianonfreden 1920 reducerat till 92,951 kvkm med (1920) 8 mill. inv. Genom alliansen med Tyskland i Andra världskr. erhöU. i Wienskiljedomen 1940 den rumänska delen av Transylvanien (45,000 kvkm, 27 mill. inv.) o. 1941 Backaområdet i Jugoslavien. Dessa områden återgingo 1945 till Rumänien o. Jugoslavien. Mell. U. är ett slättland, genomflutet från n. till s. av Donau o. Theiss. Ö. om Donau utbreder sig det trädfattiga, bördiga Stora ungerska slättlandet med vidsträckt vete-, majs- o. tobaksfält, avbrutna av grässtapper, *puzla*, med stora häst- o. nötboskaphjördar. Höjdsträckningar finnas endast v. om Donau samt i n.ö. (Siebenbürgen). I v. Balatonjön, s. Europas största insjö. Klimatet är fastlandsklimat med heta somrar o. kalla vintrar. Av



befolkningen, som till $\frac{1}{4}$ utgöres av niagarer, $\frac{1}{3}$ katoliker o. $\frac{1}{3}$ protestanter. Folkuppsynningen har på 1900-t. gått raskt framåt. 1930 funnos 9 % analfabeter. Skolplikt föreligger från 6—15 år. 4 univ. (i Budapest, Szeged, Pécs, Debreczen). *Huvudnäringar:* jordbruk, boskapskötsel o. vinodling. *Myntenhet:* forint = 100 fillér. — *Författning.* U. är en folkdemokratisk republik med en president, vald för fyra år, ett kabinett som utövar av den verkställande makten o. en nationalförsamling. Huvudstad: Budapest. — *Armé.* I fredsfördraget med de allierade 1947 bestämdes, att U:s armé ej finge överstiga 65,000 man. *Flygv.* Flygvapnet får enl. fredsfördraget omfattat 90 flygplan (ej bombpl.) o. 5,000 man. — *Hist.* Sedan det finsk-ugriska ryttarfolket magyarerna från sitt stamhäll vid Ural brutit in i Svarta havsländerna, togo de omkr. 900 slätterna kring Theiss i besittning o. hemsökte härigenom Europa med kristgåd, under vilka de dock be-segrades av de tyska kejsarna Henrik I o. Otto I i stora slag (933, 955). De övergingo nu till fast bosättning o. antogo kristendomen i dess rom. form under Stefan den helige, som år 1000 mottog konungatiteln av påven («Stefanskronan»). Med U. införlivades tidigt Transsylvanien (Siebenbürgen) o. Slovakien, varjämte omkr. 1100 en statsrättslig förbindelse ingicks med Kroatien. Medeltidens U. utvecklade en konstitutionell kultur i aristokratiska former («gyllene bullan» 1222, bl. a. med bestämmelser om regelbundna riksdagar), men utmärktes politiskt av starka växlingar, var föremål för de österrikiska habsburgarnas o. de polska jagiellonernas tävlan samt utsatt för turkarnas angrepp. Tidvis var landet förenat i personalunion med Polen (el. Böhmen), tidvis styrdes det av egna härskare (relansperiod under Mattias Corvinus, konung 1458—90). Sedan det samlade o. självständiga U:s siste konung, jagiellonen Ludvig II, stupat i ett slag mot turkarna (Mohács 1526), delades landet i en västlig habsburgsk del o. en östlig med inhemska härskare under turkiskt skyddsherrskap; av dessa senare försökte i det följande flera en oberoende politik (jfr Bethlen, Rákóczi). Efter tåta fejder förenades 1711 äv. ö. Ungern med den österrikiska monarkien. På samma gång som de dynastiska banden efter hand knötos fastare (ungarnas stöd åt Maria Teresia under kriget med Fredrik II 1741), sänkades ej slitningar, o. den stegrade nationalitetskänslan ledde 1848 till en resning mot Habsburg (jfr Kossuth), som dock nedslogs med rysk hjälp, sedan kroater m. fl. stammar inom U. tagit habsburgarnas parti. När Österrike 1866 av Bismarck pressats ut ur Tyskland, blev en ny-

ordning av dess inre förhållanden nödvändig, o. 1867 ingicks »förlikning» (Ausgleich) med U., som i formen av en österrikisk-ungersk realunion tillerkände U. en vidsträckt självständighet; dess andel i de gemensamma utgifterna sattes 1867 till 30 %. Den inre utvecklingen var till följd av häftiga partistrider ej alltid lugn, men U:s statsmän övade stort inflytande på »Donaumonarkiens» politik (motsätt. till Serbien). Efter central-makternas nederlag i Första världskr. utropades nov. 1918 republiken (jfr Károlyi); mars 1919 infördes på våldsam väg en bolsjevikisk regim (jfr Kun), som i sin tur störtades aug. s. å. Samtidigt besatte rumänerna Budapest; ett försök till monarkisk restauration (ärkeherzog Josef stascheff) blev kortvarigt. En ny nationalförsamling utsåg till »riksföreståndare» amiral Horthy. I juni 1930 undertecknades den hårda freden i Trianon, varigenom U. utan föregående folkomröstning ofanligt reducerades i område (Slovakien o. Bratislava till Tjeckoslovakien, Transsylvanien till Rumänien, Kroatien-Slavonien till Jugoslavien m. m.). Tvenne försök av exkejsar Karl 1921 att övertaga regeringen i Tj. misslyckades. U. förklarades härefter för konungarrike med fritt konungaval; de monarkiska strömningarna inom landet voro starka, men grannarnas motstånd höll dem nere («Lilla ententen»). Med greve Stephan Bethlen som ministerpresident gick emellertid landet avsevärt framåt, ehuru de inre förhållandena voro upprörda o. motsättningen till rumäner o. tjecker bitter (om »francaffären» 1925, jfr Windisch-Graetz). Tj. ingick sept. 1922 i N.F. Bethlen inledde ett närmande till Italien (vänskapsfördrag 1927). Vid samma tid påbörjade den eng. tidningsmagnaten lord Rothmere (jfr d. o.) en presskampanj till U:s förmån med krav på revision av Trianonfreden. 1931 avgick Bethlen o. efterträddes av greve J. Károlyi, som rg32 i sin tur efterträddes av general Gömbös. Denne fortsatte närmandet till Italien o. inledde efter Hitlers maktillträde 1933 även samarbete med Tyskland. Tj. bidrade Romprotokollen (jfr d. o.) mars 1934 o. deltog icke i N.F:s sanktioner mot Italien under det 1935 utbrutna Abessinienkriget. Genom beslut av Lilla ententen aug. 1938 erhöll Tj. likaberättigande i rustningshänseende. Vid den sudettyska krisen hösten s. å. framställde Tj. krav på Slovakien, men de direkta förhandlingarna med Tjeckoslovakien strandade, varför Tyskland o. Italien ingrepp o. genom Wienskiljedomen 2 nov. s. å. tillerkände Tj. södra Slovakien med 1 mill. inv. Vid Tjeckoslovakiens undergång mars 1939 besatte Tj. Karpato-Ryssland, varigenom då gemensamt gräns med Polen nåddes. Jan. s. å. anslöt sig Tj. till Antikominternpakten o. april s. å. lämnade det N.F. Vid Andra världskris utbrött sept. s. å. förklarade Tj. sig neutralt. Nov. 1940 anslöt sig Tj. till Tremaktpakten. Mars 1941 begick ministerpresidenten greve P. Teleki självmord, troligen emedan han icke ville medverka i den förestående tysk-italienska aktionen, mot Jugoslavien o. Grekland. Han efterträddes av utrikesminister I. Bardossy. Tj. deltog från 22 juni 1941 i tysk-ryska kriget vid Tysklands sida. Med anledning härav inträdde dec. s. å. krigstillstånd mellan Britt. imperiet o. Tj. Efter de tyska motgångarna i Ryssland följde ett starkt tyskt tryck på Tj., som icke helt följde den nationalsocialistiska kursen. Medan riksföreståndare Horthy befann sig i Hitlers hög-

kvarter, besatte tyskarna utan föregående varning 20 mars 1944 hela Ungern. En pilkorsreg. under Sztójay bildades. Stora jedeförföljelser igångsattes. Sept. s. å. överskred ryssarna gränserna, o. i nov. bildades i Debreczen en ryskorienterad regering. s₁/2 s. å. förklarade denna Tyskland krig. Budapest hotades då av ryssarna från söder o. norr. U., som i okt. 1944 ansökte om vapenstillestånd hos de allierade, undertecknade detta 21 jan. 1945, varvid U:s gränser från Trianonfreden återställdes. Budapest föll 13 febr. s. å. o. april var landet helt rensat från tyskarna. I enighet med beslutet på Krimkonferensen febr. 1945 om fria val i de f. d. fiendestaterna valdes nov. s. å. en nationalförsamling, i vilket småbrukarpartiet erhöll majoriteten, medan den av kommunisterna, socialdemokraterna o. nationella bondpartiet bestående vänsterfronten kom i minoritet. Det labila utrikespolit. läget o. närvaron av ryska okkupationstrupper föranledde småbrukarpartiet att ingå i en koalitionsregering med vänsterblocket, vilket bl. a. besatte den för kontrollen över polisen viktiga inrikesministerposten. I april 1946 bröt sig en högerorienterad minoritet ut ur småbrukarpartiet o. bildade ett konservativt frihetsparti. Våren 1947 företog den kommunistiska statspolisen omfattande häkningar av flera av småbrukarpartiets ledande män o. i juni tvangs konseljpresidenten Nagy att fly ur landet. Trots rensningarna fick den borgerliga oppositionen vid valen i aug. s. å. 143 platser i nationalförsamlingen. Under hösten upplöstes emellertid det demokrat. folkpartiet samt det under Zoltan Pfeiffers ledning stående oavhängighetspartiet. Likriktningen av partierna fullbordades febr. 1948, då socialdemokraterna förenades sig med kommunistpartiet. Ordf. i det nya enhetspartiet blev A. Szakasits (se denne). Juli 1948 avgick småbrukaren Til dy från presidentposten o. efterträddes aug. s. å. av Szakasits. Utrikespolitiskt har U. genom fördrag bl. a. med Ryssland (febr. 1948), Jugoslavien (dec. 1947), Rumänien (jan. 1948) o. Polen (junj 1948) knutits till det östeuropeiska blocket. Jfr Nagy, Rajk, Rakosi o. Småbrukarpartiet.

Ungern-Sternberg [o-], Aleksandr Vasiljev vitj (1877—1921), friherre, rysk-baltisk general, kontrarevolutionär ledare. Efter att under åren 1918—20 ha bekämpat bolsjevikerna i Sibirien företog U. i febr. 1921 ett angrepp på Urga i Mongoliet, fördrev dess kinesiska garnison o. bekämpade därefter med mongoliskt stöd bolsjevismen i Asien. Efter vissa framgångar blev U. besegrad samt tillfångatogs o. avrättades hösten s. å.

von Ungern-Sternberg, Mattias Alexander (1689—1763), krigare o. politiker, anhängare av mösspartiet, 1757 överbefälhavare i Pommerska kriget, hemkallad s. å.

Ungerska språket el. magyariska språket tillhör den ugriska grenen av den finsk-ugriska språkfamiljen o. talas av över 10 mill. människor. Riksspråk i Ungern. Äldsta språkminnesmärke: några glosor från 800 el. 900, samtidigt de äldsta kända uralska källorna. Ungersk gyllen, guldmünt, som präglades i Sverige under 1500-t.; värde: 8—10 kr.

Unghöger, en omkr. 1900 uppkommen beteckning för »yngre», rörligare o. av parti-programmet oberoende riktningar inom högerpartiet, särsk. representerade av R. Kjellén. På iQ20-t. beteckn. på Sveriges nationella Ungdomsförbund o. senare äv. på Högerns ungdomsförbund (ungsvenskarna).

Ungkyrkliga rörelsen leder sitt ursprung (1909) från den s. k. korstågsrörelsen i Uppsala. Huvudledare: J. A. Eklund, E. Billing o. M. Björkquist. Organ: *Vår Lösen*.

Ungsvenska förbundet, högerpolitiskt förbund, bildades ursprungl. som en ungdomsförening 1908 i Sthlm, sedermera lokalavdelningar i Göteborg m. fl. platser. U. företrädde en högerradikal, nationell åskådning o. uppgick 1915 delvis i Sveriges nationella ungdomsförbund, medan en annan del bildade U n g s v e n s k a k l u b b e n i Sthlm.

Ungsvenskarna, högerns ungdomsorganisation, grundad 1934. Utger *Ungsvensk lösen*.

Unguen'tum, lat., salva.
Ungvár [o'ngvar], ungerska namnet på Uzhorod.

Unierade (av lat. *unVre*, förena), benämning på kristna, vilka tillhört österländska kyrkor el. den ortodoxa kyrkan men slutit sig till Rom med bibehållande av sin bekännelse o. kult, t. ex. armeniska kristna o. tomaskristna, Rysslands unierade ortodoxa samt en bulgarisk grupp. Tills. omkr. 7 mill.

Unifie'ring (av lat. *un'us*, en, o. *fa'cere*, göra), enande, sammanslagning, utjämning.

Uniform' (av lat.), likformig; likformig klädesel för vissa korporationer, särsk. vid krigsmakt. Jfr Uniformsförbud o. Gradbeteckningar. Uniforme'ra, utrusta med uniform; göra likformig. — Uniformite't, likformighet, överensstämmelse.

Uniformsförbud, enligt gällande lag 95 *947 förbud att bära uniform el. liknande kläde-dräkt, som tjänar att utmärka bärares politiska meningsriktning. Förbudet omfattar äv. uniformsdel, armbindel el. dylikt påfallande kännetecken.

Uni'k (av lat.), ensam i sitt slag, ovanlig, ojämförlig. — Un i k u m, något som är ensam i sitt slag; något som endast finns i ett exemplar (om mynt, böcker osv.).

Un'ikafiber, dets. som vulkanfiber.

Unilatera'l, ensidig.

Unileverkoncernen, världens största företag inom fettindustrien, bildat 1929 genom sammanslagning av det höll. bolaget Margarine unie o. det engelska Lever Brothers, Ltd.

Unio'n (lat. *u'nio*), förening, förbund, särsk. mellan stater, dels av tillfällig art för visst ändamål, dels av permanent art för uppnående av viss politisk enhet.

Union. L a U. [-oniä'n], stad i s.ö. Spanien, prov. Murcia. 12,000 inv. (1935). I närh. bly- o. silvergruvor, som bearbetats sedan forntiden.

Unionell', som åsyftar el. innebär union. Unionen i Utrecht 1579 förenade Nederländernas n. provinser (Holland) till en reformert förbundsstat, som uppsade Spanien tro o. lydnad.

Unionist'ere, politisk partigrupp i England, utbruten 1886 ur liberala partiet, då detta biträde Gladstones plan om home rule för Irland. Dess ledare var J. Chamberlain. Uppgick 1912 i konservativa partiet.

Union Jack [jo'nj'n dsjfekk], Storbritanniens unionsflagga. Jfr Flaggkartan.

Union label [jo'nj'n leibl], eng. fackföreningsmärke, märke som vissa av fackföreningar gynnade fabrikanter äga rätt att åsätta sina varor för att skaffa ökad kundrets bland arbetare. Vanligt i För. Stat. o. Canada.

Union postale universelle [yniäb*] påstall' univärssäll', fr., det officiella namnet på Världspostföreningen.

Union shop [jo'nj'n sjäpp], amerik. fackföreningsterm, som innebär, att en arbetare efter att ha anställts i ett företag måste inträda i fackföreningen på platsen.

Unionsteoknet el. unio'ns märke't, ett av sv. o. norska flaggornas färger sammansatt i märke, som till unionsbrottet 1905 bars i övre inre fältet på svenska o. norska flaggorna.

Unionstiden, perioden 1389—1520 i Nordens historia, då Sverige, Danmark o. Norge utgjorde ett statsförbund. Jfr Kalmarrunionen.

Unipolär maskin, likströmsmaskin, som arbetar med en enda rörlig ledare, varigenom kommutator ej erfordras. Kan blott utföras för låg spänning (med hög strömstyrka) o. utgöras vanl. av en i ett magnetfält roterande skiva med elanslutning i centrum o. periferi.

Unipolär ledningsförmåga, enkelriktad elektrisk ledningsförmåga. Förekommer i gränsskiktet mellan vissa ämnen o. utnyttjas i torrläkriktare. Jfr Selenlikriktare.

Unisono [onisá'ná] (it., av lat. *unus*, en, o. *sonus*, ton), enkläng, dvs. då flera stämmor utgöra samma ton. Förk.: *unus*.

Unitamen'te [oni-], it., musikterm: överensstämmande.

Unitarism' (av lat. *unitas*, enhet), beteckning för en religiös åskådning, som förkastar treenighetsläran o. a. mot förnuftet stridande tros läror. Nådde stor utbredning efter reformationen, särsk. i Polen (jfr Socinianer), o. har senare vunnit anhängare bland de bildade klasserna i England o. Nordamerika. Bl. företrädare W. E. Channing o. Th. Parker.

United Press [joná'tid-], förk. *U. P.*, amerik. nyhetsbyrå.

United States of America [joná'tid ste'ts áv 'merr'ik?], förk. *U. S. A.* [jo ess el], eng. namnet på Amerikas Förenta Stater.

Unite't (av lat. *unitas*), enhet.

Universalarvinge, den som ärver en persons hela kvarlätenskap.

Universalia, lat., allmänbegrepp.

Universaliestriden (av *universalia*), filosofisk strid inom den medeltida skolastiken rörande frågan, huruvida allmänbegreppen (universalia) ägde verklig, självständig existens el. blott voro till i det mänskliga tänkandet. Olika ståndpunkter: realism, nominalism, konceptualism.

Universalinstrument, benämning på olika instrument med flera användningssätt, t. ex. elektriska mätinstrument med flera mätområden för både spänning o. strömstyrka vid såväl lik- som växelström. Inom astr. ett instrument, altazimut, med såväl höjd- som meridiancirkel; användes bl. a. vid gradmätningar för bestämning av höjder o. azimuter m. m.

Universalister (av lat. *universalis*, allmän), amerik. sekt, framgången under i700-t. ur baptistiska o. metodistiska kretsar; hävdar läran om alla människors slutliga frälsning. Som sektens stiftare namnes John Murray. Omkr. 50.000 anhängare.

Universalite't (av nlat.), egenskapen el. förmågan att omfatta allt.

Universallänk, dets. som polhemsknut.

Universalmedel, sådana läkemedel, som anses hjälpa för alla slags lidanden.

Universell' (i sammansättningar u n i v e r s a l') (av lat.), som avser det hela el. alla, allt omfattande, allmän.

Universell testamentstagare är enligt lagen ²⁵ i 1930 om testamenten den som testator insatt i arvinges ställe genom att tillerkänna honom kvarlätenskapen i dess helhet, viss andel av kvarlätenskapen el. överskott därå.

Univer'sitas, lat., helhet; hela världen; samfund, skrå, gille. — U n i v e r s i t a s r e'rum, sammanfattningen av all verklighet.

Universite't (av lat. *universitas*, allmänomfattande helhet, här i betydelsen av samfällhet, korporation), vetenskaplig högskola, högre offentlig läroanstalt med uppgift att bereda den över skolstadiet hunna ungdomen undervisning i olika vetenskaper, utdela lärodsgrader efter vederbörlig prövning o. eljest verka som hård för forskningen. Universiteten uppkommo under medeltiden, de äldsta i

Italien på noo-t., o. spredos efter band till alla kulturländer (Uppsala univ. grundat 1477). Berömda universitet under medeltiden voro de i Paris o. Prag, som båda besöktes av många svenskar. Universitetens undervisning bedrevs genom föreläsningar o. övningar (»seminarier» o. laborationer) av ordinarie lärare (professorer, laboratorer, preceptorer, prosektorer) o. icke ordinarie lärare (docenter, lektorer). De två fullständiga vs. statsuniversiteten (i Uppsala o. Lund, det senare grundat 1668) omfatta fyra fakulteter: teologiska, juridiska, medicinska o. filosofiska, vilken sistnämnda delas i tvenne sektioner, den humanistiska o. den naturvetenskapliga. Examensgrader äro i Sverige kandidat- (resp. magister-, inom filosofiska fakulteten, med lärarkompetens) o. licentiat-examina; genom särsk. disputationsprov vinnes doktorsgrad. Universitetens rådpågående myndighet är det akademiska konsistoriet med ett visst antal professorer som bisittare. I spetsen för deras förvaltning stå av konsistorierna valda rektorer, en för varje universitet, o. över dessa, som högste styresman o. representant inför statsmakterna, den för universitetens gemensamma universitetskanslern. Som ställföreträdare, »prokansler», fungerar i Uppsala ärkebiskopen o. i Lund biskopen över Lunds stift. — Ställningen av statsuniversitetet äger äv. det som medicinska högskola 1809 i Sthlm grundade Karolinska Institutet. Till universitetet räknas vanl. jämväl de enskilda högskolorna i Sthlm (1878) o. Göteborg (1891). I spetsen för dessa stå styrelse, rektor o. lärarråd.

Universitetskansler, Kansler för rikets universitet, titel för universitetens högste styresman i Sverige o. Finland. Ambetet har i Uppsala funnits sed. 1622. Sed. 1824 ha statsuniversitetet ägt gemensam kansler. Utnämnes av konungen efter föregången val av de akademiska korporationerna. Ambetet är sed. 1937 avlönat; kanslern har vid sin sida en universitetskanslersektion under en kanslerssekreterare. Äv. de enskilda högskolorna sortera under universitetskanslern.

Univer'sum, lat., det hela; världsallet.

Unktio'n (av lat.), smörjelse.

Unna, biflod fr. h. till Save i Bosnien, Jugoslavien. Upprinner i Danariska alpna, utmynnar mitt emot staden Jasenovac. 230 km.

Uno'nus, Gustaf Elias (1810—1902), en av de svenska pionjärerna i För. Stat., där han verkade 1841—58 först som jordbrukare, senare som präst i episkopalkyrkan. U. organiserade svensk-norska St. Angariusförsamlingen i Chicago samt utgav flera arb. rörande amerik. förhållanden.

Un DO'CO [on på'kå], it., musikterm: något litet. Jfr Poco.

UNRRA, förk. för *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, en 1943 upprättad organisation för hjälpverksamhet o. återuppbyggnad i av kriget härjade länder. Under 1944, 1945 o. 1946 bidrog UNRRA med stora livsmedelssändningar till att lindra nöden i Europa o. Asien o. fyllde därigenom en viktig funktion under världshandels o. industriens omställning till fredsmässiga förhållanden. UNRRA upphörde 1947 o. dess verksamhet övertogs av IRO o. Internationella livsmedelsrådet.

von Unruh [onn'ro], Fritz, f. 1885, tysk författare, officer före o. under Första världskr., numera bosatt i LSA. U. ger i sina starkt expressionistiska romaner o. dramer uttryck åt sin pacifism: *Opfergang* (1918), *Bonaparte* (1927), *The end is not yet* (1947).

Uns (av lat. *uncia*), äldre svensk guld- o. silvervikt = 27.9 gram; före 1862 äv. medicinalvikt = 29.69 gram. Jfr Ounce.

Unterberger [onn'-], Christoph (1732—98), tyrolsk målare, dekorerade Vatikanbiblioteket o. Villa Borghese, Rom.

Unter den Linden [onn'-], Berlins berömdaste gata.

Unter uns [onn'ter ons], ty., oss emellan, i förtroende sagt.

Unterwalden [onn'-], kanton i mell. Schweiz, s. om Vierwaldstättersjön. Delad i 2 självst. halvkantoner: Nidwalden, den n. och n.v. delen, 275 kvkm, 17,000 inv. (1941), huvudst.: Stans, o. Obwalden, 493 kvkm, 20,000 inv. (1941) | huvudstad: Sarnen. Naturskönt bergland med rik skogs- o. gräsvegetation. Boskapsskötsel o. mejerihantering samt skogsbruk. — U. är en av de tre urkantonerna.

Untraverket, vattenkraftverk i Dalälven, omkr. 25 km från mynningen. Uppfördes 1911—18 av Sthlms stad för att tillgodose Sthlms behov av elektr. ström.

Ununge, kommun i n.ö. Uppland, Sthlms l.; Närdinghundra landsf. distr., N. Roslags doms. 1,050 inv. (1947).

Uo'mo qualun'que, ital. högerparti med antiparlamentarisk tendens. Erövrade 1946 30 platser i nationalförsamlingen. Partiet sprängdes före 1948 års val i flera smärre grupper.

u. o. o. a., förkortning för *utan* (tryck)ort o. *artal** i bibliografiska uppgifter.

U. P., förkortning för 1) *Utsökningens lagens promulgationsförordning*, 2) *United Press*.

u. p. a., förkortning för *utan personligt ansvar*. Dessa ord el. denna förkortning skall ingå i ekonomisk företagsfirma, om medlemmarna ej åtaga sig personlig ansvarighet.

Up and down [appsen da'n], eng., »upp o. ned», »än si, än så». Användes äv. som subst. med betydelsen ombyte, växling o. dyl.

Upanisjad, en grupp ind. religionsfilosofiska skrifter, de äldsta från förbudshistisk tid; avhandla förhållandet mellan världsligen (brahman) o. den personliga själen (atman).

Upasträd, *Antiaris toxicaria* (fam. *Moraceae*), inhemskt i det indomalajiska området. Barken innehåller en giftig mjölksaft, av vilken framställles giftig.

Uper ni vik, dansk koloni (sed. 1771) på Grönland, på en ö vid v. kusten (Baffin Bay). Omkr. 1,300 inv., huvudorten omkr. 250 inv.

1. Upmark, Gustaf (1844—1900), konsthistoriker, intendent vid Nat.mus. 1880. Bl. arbeten det grundläggande verket *Svensk byggnadskonst 1530—1760* (sv. uppl. 1904).

2. Upmark, Gustaf (1875—1928), son till föreg., konsthistoriker, styresman för Nord. museet i St hl in från 1913. Bl. arb.: *Möbler i avelningen för de högre stånden i Nordiska museet (1912—13)*, *Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850* (1925).

Upo'lu, den viktigaste o. näst största av Samoöarna, Stilla havet. 868 kvkm, omkr. 20,000 inv. Bergig. Utförsel av kopa, kakao o. bananer. Huvudort: Apia. Tillhörde 1899—1914 Tyskland, 1920—46 mandat o. sed. 1946 förvaltarskap under Nya Zeeland.

Uppbringa, under krig taga fientligt el. neutralt handelsfartyg i besittning enl. sjökrigsrättens bestämmelser.

Uppbud, erbjudande till förmånsberättigade att mot lösen förvärva viss egendom. Skulle tidigare ske vid lagfart å fast egendom o. kvarlevet ännu formellt i fråga om förfallen lös pant (H. B. 10 kap. 2 §).

Uppbådsindelning, en tidigare verkställd indelning av de värnpliktiga i uppbåd (i:a o. 2:a uppbådet, lantvärnet, landstormen m. m.), avseende vissa inskränkningar i de värnpliktigas inkallande o. användande för krigstjänstgöring.

Uppbörd, i- Mottagande av skattepliktiga utskylder. Se Skatteuppbörd. — 2. *Sjöv.* På

örlogsfartyg beteckning på till en tjänstegen hörande materiel. T. ex. artilleriuppbörd, radio-uppbörd. Handhaves av en uppbördsman.

Uppbördsförordning, författning ang. debitering o. uppbörd av utskylder. Gällande förordning är av 21/ia 1945* för Sthlm gällande uppbördsreglemente av */6 1946.

Upphållsbok, förr (1910—27) av polismyndighet utfärdad handling ang. rätt för utlänning utan vederbörligt pass att under viss tid vistas i riket.

Upphållstillstånd, av Statens utlänningskommission för viss tid meddelad tillåtelse för utlänning att vistas i riket. Enligt utlänningslagen 15/6 1945 får utlänning i regel icke uppehålla sig i Sverige över 3 mån. utan sådant tillstånd.

Uppenbarelseboken el. A p o k a l y p s e n, NT:s sista bok, tillkommen trol. vid slutet av i:a årh. under Domitianus' regering o. tidigare tillskriven en med aposteln Johannes samtidigt presbyter med samma namn. I formen anknyttande till senjudisk uppenbarelselitteratur, särsk. Daniels bok, förutsäger den i färgstarka bilder o. symboliska tal, vilka givit anledning till talr. tolkningar, den kristna kyrkans öden.

Uppenbarelsekyrkan, Saltsjöbadens kyrka. Upprudsälven, vattendrag i Dalsland från Römsjön i Norge. Bildar avlopp för flera sjöar i Dalsland o. s.v. Värmland (O. och V. Silen, Stora Le, Lelången, Laxsjön m. fl.). Rik på forsar o. fall. 140 km.

Uppfinnareföreningen, Svenska, har till uppgift att stödja uppfinnare o. underlätta tillgodogörandet av uppfinningar. Bildades 1886 på initiativ av S. A. Andrée o. har sitt säte i Sthlm. Verkar bl. a. genom det statsunderstödda Svenska uppfinnarkontoret.

Uppfinnarkontoret, Svenska, har fr. o. m. 1/1 1947 övertagit Statens uppfinnarnämnds o. Tjppfinnarkontorets verksamhet. Stödes av staten o. ett flertal organisationer. U. har till uppgift att understödja uppfinnarverksamheten, bl. a. genom hjälp med patent, förmedlande av kontakt med exploatorer samt understöd för experiment. Består av en styrelse med verkst. dir. Stadgar av 30/6 1947.

Uppfostringsanstalter, äldre benämning på anstalter för korrigering av vanartade barn m. fl., sker numera i skolor tillhörande barna- o. ungdomsvården.

Uppfostringstull, skyddstull, med vars hjälp man vill »inom det skyddade området» uppmå en ny, vanl. industriell produktion.

Uppgåld (ty. *Aufgeld*), dets. som agio.

Upphandlingsdeputationen, ett på förslag av Görtz 1716 inrättat o. av denne lett ämbetsverk, hade till uppgift att upphandla de för hären erforderliga förnödenheterna varför en särskild skatt, upphandlingsavgiften, utskrevs. Deputationen upphörde efter Karl XII» död.

Upphärad, kommun i v. Västergötland, Älvsb. l.; Flundre-Bjärke landsf. distr., Flundre, Väne o. Bjärke doms. 1,128 inv. (1947).

Uppkolning, dets. som cecentering.

Uppland, landskap i ö. mell. Sverige, vid Mälaren, Östersjön, Alands hav o. Bottniska viken. 12,952 kvkm, varav 12,443 land, 799,213 inv. (1946), 61 per kvkm land. U. är uppdelat mellan Sthlms l., Uppsala l., Västmanl. l. samt Sthlms överståthållarskap o. ingår i Uppsala arkieftift o. Stockholms stift. Landskapsvapen, se bild. — U. är ett svagt kuperat slättland, i v. med höjder upp till nära 100 m ö. h., de största slätterna utbredda sig kring Uppsala (Upplands-





slätten), Enköping o. Tierp. Mälarkusten är sönderskuren av en mängd fjärdar, i vilka vanl. vattendrag mynnar; av Mälarens öar tillhör ett stort antal U. Av ö. kustlandet, Roslagen, har flera djupt inträngande vikar, bl. a. Norrtäljeviken, Björköfjärden, Öregrundsgrepen o. Lövsfjärden; i s.ö. utbreder sig den natursköna Ståhlms skärgård. Bl. vattendrag märkes Dalälven (gränsflod mot Gästrikland), till Mälaren flyta bl. a. Fyrisån o. Sagan, som delvis bildar gräns mot Västmanland. — Huvudnärningar: jordbruk, fiske, industri (talrika järnbruk). — Städer: Stockholm, Uppsala, Enköping, Norrtälje, Djursholm, Vaxholm, 14-dingö, Sundbyberg, Solna, öregrund, Osthamar o. Sigtuna. — U. är sveaväldets historiska kärna (templet o. konungasätet i Gamla Uppsala) o. ansågs länge som ett av det sv. rikets huvudlandskap (vapen: Riksäpplet).

Uplands artilleriregemente uppsattes 1894 enl. 1892 års härordning av Svea o. Vendes artilleriregementen, kallades intill 1904 *Andra Svea artilleriregemente*. Indrogs enl. 1925 års härordning.

Uplands flygflottilj (F 16), jaktflottilj, förlagd till Uppsala.

Uplandslagen, en bland de yppersta av våra gamla landskapslagar, stadfästad 1296. Utarbetad av en nämnd under ledning av lagmannen Birger Persson (Birgittas fader).

Uplands regemente (I 8), *Uppsala*, leder sitt ursprung från fänikor, uppsatta inom Upland under senare delen av 1500-t., omnämnes som regemente första gången 1613. 1904—25 kallades regementet *Uplands infanteriregemente*.

Uplappning, metod att i en tryckform inlägga tunna papperslappar (eller utskära dessa), så att texttrycket blir jämfärgat o. illustrationstryckets mörkare o. ljusare partier komma till sin rätt.

Upplopp. 1. *Sportv.* Slutstriden i en kapploppning el. travtävling, försiggår på upplopps linjen, mellan sista svängen på tävlingsbanan o. målet. — 2. I *juridisk* mening föreligger upplopp, när en folksamling stör allmän ordning genom att visa avsikt att med våld sätta sig upp mot myndighet el. att framtvinga el. hindra en åtgärd samt ej skingrar sig på myndighets befallning. Går folksamlingen till angrepp på person el. egendom, föreligger våldsamt upplopp. Straffbestämmelser i 11 kap. strafflagen.

Uppiovnig, dets. som anlovning.

Upplysningen, filosofisk o. allmänt kulturell

riktning i Europa under senare delen av 1700-t., som med utgångspunkt från den eng. deismen o. Lockes filosofi fick sin väsentliga utformning i Frankrike (Voltaire, Montesquieu, Rousseau o. encyklopedisterna). Dess svenska huvudrepresentanter voro Kellgren, Leopold, N. von Rosenstein o. Thorild. På grundvalen av en materialistisk-atteistisk världsuppfattning bekämpades vidskepelse, religiös ofördragsamhet o. barbariska samhällsinstitutioner. Av stor betydelse blevo upplysningens samhällsteorier: å ena sidan Voltaires o. encyklopedisternas idéer om den upplysta despotismen med valspråket »Allt för folket, intet genom folket», å andra sidan Rousseaus hävdande av den suveräna folkviljan; den förra förverkligades av en rad lysande regenter (Josef II i Österrike, Fredrik II i Preussen, Katarina II i Ryssland o. Gustav III i Sverige), den senare banade väg för Franska revolutionen.

Upplysningsbyråer, enskilda företag med uppgift att mot ersättning tillhandahålla affärsvärden upplysningar av allehanda slag, såsom kreditupplysningar, adresser på leverantörer o. solventa köpare, anvisning på agenter, avsättningsförhållanden m. m. I Sverige äro de i allm. förenade med inkasseringföreelse el. advokatverksamhet.

Upplysningsnämnden, en till utrikesdepartementet 1935—44 hörande nämnd för spridandet av upplysning om Sverige i utlandet. Upphöorde i samband med inrättandet av Svenska institutet.

Upplysnings tidevarvet, beteckning för senare hälften av 1700-t., efter den s. k. upplysningen, den tongivande kulturella strömningen under denna tid.

Upplösningsförmåga, *Fys.* Optiska instruments förmåga att särskilja detaljer, ex. det minsta avstånd mellan två punkter, vilka kunna uppfattas som åtskilda i ett mikroskop. Beror på mikroskopets egenskaper samt på ljusets våglängd. Jfr Apertur.

Upp- och avskrivningsräkning, bankräkning, vara medlen äro betalbara vid anfordran. Banken gottgör insättaren låg ränta på fulla 50-el. 1 00-tal kronor. Uttagning sker medelst check, utställd på banken. Kallas num. vanl. checkräkning.

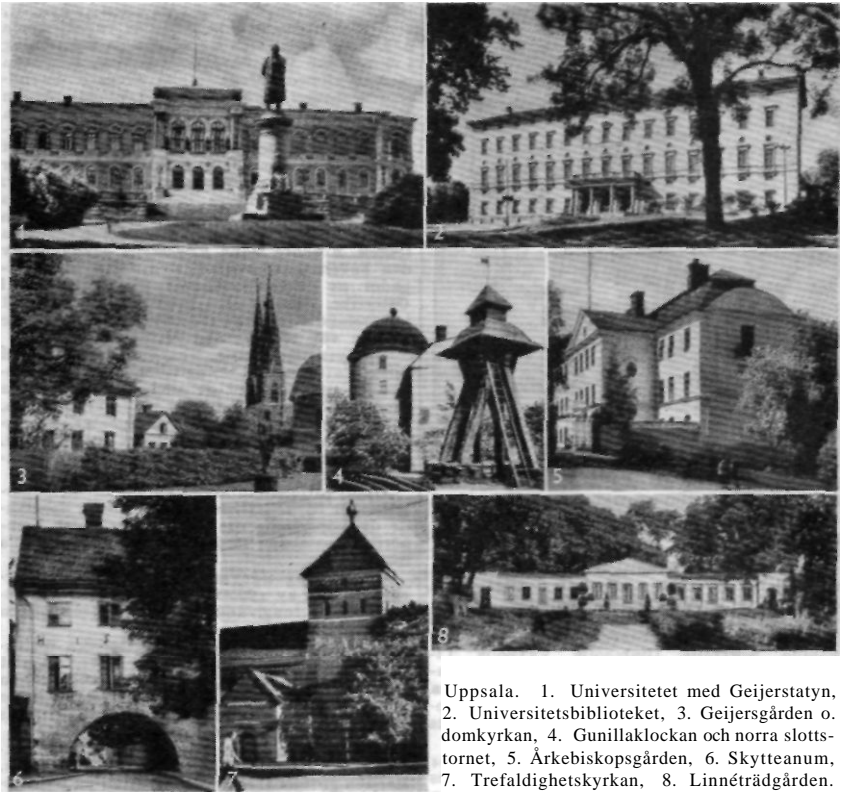
Uppröplista, på rättens dörr anslagen förteckning över alla vid ett rättegångssammanträde förekommande mål o. ordningen dem emellan.

Uppror föreligger enl. 9 kap. strafflagen, när någon i avsikt att med våldsamma medel omstörta statsskicket el. framtvinga el. hindra åtgärd el. beslut av K. M:t, riksdagen el. högsta domaremakten företager handling, som innebär fara för avsiktens förverkligande.

Uppsala, jfr av. Uppsala.

Uppsala, stad i s. mell. Upland, vid Fyrisån, 8 km från utloppet i Mälarviken Ekoln. 59.076 inv. (1948). Säte för ärkebiskopen o. landshövdingen i Uppsala l. Universitet. Flera märkliga byggnadsverk: domkyrkan (se nedan), Bondkyrka kommuns kyrka (från äldre medeltiden), slottet (se Uppsala slott), ärkebiskopshuset (fr. 1700-t., men delvis på medeltida grund) samt en rad akademiska byggnader, främst universitetsbibli. Carolina rediviva, Gustavianum (1820-t.). Botanikum o. Skytteanum. Högre allm. läroverk, kommunal flickskola, folkskollärarseminarium, Fjellstedtska skolan, fackskola för huslig ekonomi o. tekn. skola samt ett flertal enskilda skolor o. läroverk. Förläggningsort för Uplands flygflottilj (F 16), Flygkadetskola (F 20), Uplands regemente (I 8), Arméns underofficerskola o. Försvarets läroverk. Fångvårdsanstalt. — Mek. verkstä-





Uppsala. 1. Universitetet med Geijerstatyn, 2. Universitetsbiblioteket, 3. Geijersgården o. domkyrkan, 4. Gunillaklockan och norra slottstornet, 5. Årkebiskopsgården, 6. Skytteanum, 7. Trefaldighetskyrkan, 8. Linnéträdgården.

der, sko-, kapp- o. sidenfabriker, tegelbruk m. m. U. har sedan 1887 stapelstads-, nederlags- o. transitoupplagsrätt. — *Hist. U.* var urspr. Gamla Uppsalas hamn o. kallades *Aros* 1231, *Ostraros* 1276. Platsen hette äldst *Aros*, dvs. 'åmynningen'. Till skillnad från *Västra Aros*, dvs. Västerås, kallades den på 1200-t. *östra Aros*. Sedan ärkebiskopsätet flyttats från Gamla Uppsala (kallat *Uppsalir* på 900-t. i isländsk poesi), ändrades småningom stadens namn till *Uppsala*, som betyder det längre upp liggande *Sala*. *Sala*, dvs. 'fäbodarna', är namnet på Gamla Uppsalas forna grannby i söder. — Före 1302 blev U. stad, 1477 upprättades universitetet. Med reformationens genomförande inträdde en tillbakagång, som dock hävdes genom universitetets återupprättande tack vare Gustav II Adolfs donationer. Från 1400-t. har U. varit de svenska konungarnas kröningsstad. Staden har flera gånger härjats av svåra eldsvådor, den största 15—16 maj 1702, då så gott som hela staden ödelades. — **Domkyrkan** är den första fullt utbildade o. största gotiska kyrkan i Sverige. Under tiden omkr. 1260 uppgjorde en fransk arkitekt planen, vars grund lades ut i kalksten till hela sin längd. Typen går tillbaka på nordfranska förebilder. 1273 flyttades den helige Eriks relikier från Gamla Uppsala till den nya kyrkan. Från 1287 o. till omkr. 1300 leddes arbetena av den från Paris inkallade Etienne de Bonneuil, som var åtföljd av gesäller. Därefter fortsatte got-

länningar med den skulpturala utsmyckningen (kragstenar i koromgången etc). Tekniska o. ekonomiska skäl föranledde vid fullbordandet av byggnaden till övergång från huggsten till tegelsten, varvid Mariakyrkan i Lybeck verkade förebildlig. Kyrkan invigdes först 1435. Skadad genom eldsvådor, restaurerades el. ombyggdes kyrkan upprepade gånger o. blev 1885—93 föremål för en hårdhänt behandling av H. Zettervall, som sökte ge den en enhetlig fransk karaktär o. därvid i stor utsträckning använde cement i exteriören i stället för äkta material. En därav framtingad restaurering pågår sedan några år. Predikstolen är snidad av B. Precht efter ritn. av Nic. Tessin d. y. Den urspr. praktfulla altarpuppatsen tillhör nu Gustav Vasa kyrka i Sthlm. I det inre märkas flera gravkov, bl. a. Gustavianska med Gustav 13 gravmonument, Johan III:s, Jagicllonska, Skytteska m. fl. samt Linnés o. Swcdenborgs gravmonument. Rik kläd- o. silverkammars. Monografi av Gerda Bocthius o. A. I., Romdahl (1935) bekräftande tiden fram till 1435.

Uppsala domprosteri' o. Vaksala kontrakt, kontrakt i Uppsala ärkestift, Upps. l., omfattar 12 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Uppsala. Uppsala-filosofien, namnet på en filosofisk riktning, utgående från A. Hägerström o. A. Phalén, vilka hävdade, att filosofien framför allt bör vara begreppsanalys. Gemensam för riktningen är kritiken av subjektivismen o. värdeobjekti vismen.

Uppsala högar, fyra under forntiden uppsådda högar vid Gamla Uppsala, av vilka de tre största, »kungshögarna», förmodats vara gravar för tre konungar av Ynglingaätten: Aun, Egil o. Adils på 500-t. Den fjärde o. lägsta högen är en gammal tingshög. Namnen »Odens, Tors o. Frejs hög» äro oäkta o. av sent ursprung. Jfr bild till Gamla Uppsala.

Uppsala län omfattar mell. delen av Uppland, 5,323 kvkm, 148,277 inv. (1947). Av länets landareal (5,124 kvkm) utgöra åker 1,528 kvkm (29,8 %), skogsmark 2,825 kvkm (55 %) • U. indelas i 2 domsagor o. 3 tingslag, lydande under Svea hovrätt. I U. finnas 2 städer (residensstaden Uppsala samt Enköping), 1 köping, 1 municipalsamhälle o. 84 landskommuner. Landsbygden indelas i 3 fögderier.

Uppsala läns norra domsaga, Upps. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Örbyhus o. omfattar Norunda, Olands o. Örbyhus härader. Domarens adr.: Uppsala, 47,374 inv. (1948).

Uppsala läns södra domsaga, Upps. 1., omfattar Tiunda tingslag med tingsställe i Uppsala o. Trögds tingslag med tingsställe i Enköping. 34,150 inv. (1948). Domarens adr.: Uppsala.

Uppsala möte 1593, sammankallat av hertig Karl av Södermanland utan den katolske konung Sigismunds hörande, avskaffade Johan III: a liturgi samt förband sig att förbliva vid Guds ord, de 3 gamla trosbekännelserna samt den oförändrade Augsburgska bekännelsen. Det har väsentl. karaktären av rent kyrkomöte men kom att i hög grad påverka den polit. utvecklingen.

Uppsala-Näs, kommun i mell. Uppland, Upps. 1. (past.adr. Uppsala); Ulleråkers landsf. distr., Upps. 19 doms. 323 inv. (1947).

Uppsala slott påbörjades under 1540-t. av Gustav I o. fullbordades 1614, under Johan 11:9 tid var Franciscus Pahr verksam där som arkitekt o. dekoratör. Slottet skadades flera ggr genom eldsvåda, särsk. 1702, varefter flera partier nedrevos. På 1740-t. påbörjades ett nyuppförande efter ritning av C. Hårleman. Num. landshövdingresidens o. landsarkiv. Rikssalen med angränsande rum restaurerades 1930—32. Genom utgrävningar av den s. k. Gröna kullen vid slottet (sed. 1942) har man fått fram de delar av den ursprungliga borgen, som sed. den stora branden 1702 legat gömda under jorden. Arb. av A. Hahr, bl. a. *Uppsala slott o. dess rikssal* (1932). — (Se bild på föreg. sida.)

Uppsala studentkårs allmänna sångförening, vanl. kallad Allmänna Sängén, studentkörförening, grundad i Uppsala 1842.

Uppsala universitet är delat i 4 fakulteter med 75 professorer o. 4,861 studenter, därav 1,292 kvinnliga (h.-t. 1948). Nuv. universitetshuset uppfördes efter ritn. av H. T. Holmgren 1877—86. — *Hist.* Uppsala universitet grundlades 1477, inställde omkr. 1516 sin undervisning, började under senare delen av 1500-t. småningom upprättas, särsk. genom Uppsala möte 1593, men fick först genom Gustav II Adolfs frikostiga arvevärdnad (donationen av de gustavianska arvegodsen) sin ställning tryggad som ledande vetenskaplig högskola. Jfr Carolina rediviva.

Uppsala ärkestift omfattar Uppsala 1., Gävleb. 1., större delen av Sthlms 1. samt en mindre del av Västmanl. 1. 19 kontrakt, omfattande 130 pastorat med 221 församlingar. 512,585 inv. (1947). Ärkesätet upprättades 1164 i Gamla Uppsala o. flyttades på 1270-t. till Uppsala. Intill reformationen var det formellt underordnat ärkesätet i Lund. Hit hörde före 1647 jämväl hela Norrland. Vid inrättandet av Sthlms stift $\frac{1}{2}$ 1942 överfördes 36 av U:s församlingar till detta.

Uppsala öd *föd.* gods, rikedom), i landskaps- o. landslagarna förekommande benämning på

de gårdar i olika delar av riket, som voro anslagna till konungens (urspr. uppsalakonungens) underhåll.

Uppslagsgods, gammalt tågvirke.

Uppstad (av gammalsv.), egentl. stad som ligger upp i landet, stad som ej har stapelrätt. Jfr Stapelstad.

Uppström, Anders (1806—65), språkforskare, e.o. prof. i Uppsala 1859. Genom sina undersökningar rörande gotiska språket en av grundläggarna av den moderna germanska språkforskningen. Bl. a. utgav U. en upplaga av *Codex argenteus* (1854—57).



Uppställning, *Krigsv.* 1. Vid eldhandvapen o. kulsprutor skillnaden mellan siktskärans o. kornspetsens höjd över kärnljnen (eldrörets medellinje). — 2. Vid artilleripjäser, som sakna fast sikte o. korn, ett direkt mått i streck på skjutvinkeln (vinkeln mellan sikt- o. kärnljnen).

Uppagningsanstalter för sinnessjuka skola finnas inom varje landstingsområde för beredande av vård åt personer, som äro i trängande behov av anstaltsvård men på grund av bristande plats ej vunnit inträde på statsanstalt. Förekomma vanl. som en avdelning av något av landstingsområdets lasarett men kunna äv. vara fristående.

Uppagningshem, barnhem för tillfällig vård och uppfostran samt observation av barn, som fylt ett år.

Uppställning, *Krigsv.* En längre tillbaka belägen ställning, i skydd av vilken de återgående trupperna återsamlas o. ordnas, antingen för fortsatt tillbakaryckning el. för stridens återupptagande.

Upptakt, den till synes ofullständiga takten i början av ett musikstycke. Bildligt: början, uppripping.

Uppvidinge härad, Kronob. 1., omfattar 13 kommuner: Aseda, Aseda köping, Nottebäck med Granhult, Sjösås, Hornaryd, Drev, Dädesjö, Herråkra, Lenhovda, Alghult, Hälleberga, Ekeberga o. Algutsboda. 24,197 inv. (1947). Ö. Värends domsaga.

Uppvidinge kontrakt, Växjö stift, Kronob. 1., omfattar 12 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Dädesjö.

Uppåkra, kommun i s.v. Skåne, Malmöh. 1.; Arlövs landsf. distr., Torna o. Bara doms. 934 inv. (1947).

Uppsala, stavningsform av Uppsala.

Uppsala, en sedan 1901 varje söckendag utkommande konservativ Uppsalatidning, uppsatt 1845 av P. Hanselli. Bl. senare red.: E. N. Söderberg 19 n—29.

Uppsala Nya Tidning, en sedan 1901 varje söckendag utkommande, liberal Uppsalatidning, uppsatt 1890 av Y. Svartengren. Red. 1903—48 Axel Johansson.

Up to date [app to de't], eng., fram till dags dato; aktuellt.

Ur, fornbabylonsk stad (nu ruinkullen el-Muqajjar, Irak), 23 km s. om Babylon, enl. Bibeln Abrahams fädernestad, på 2000-t. f.Kr. tidvis Babyloniens huvudstad. Bland de stortartade tempelruinerna märkes mängden Nannars från Urs blomstringstid omkr. 2300 f. Kr., med ett välbevarat kolossaltempeltorn (zigurrat). Från 3000-t. f.Kr. härröra de berömda kungagravarna, som utgrävts av en eng.-amerik. expedition, ledd av bl. a. L. Woolley. De röjde otroligt omfattande människoeffter (upp till 74 personer) i samband med gravläggningen samt en oanad guldrikedom. Ett 2V2 ni djupt skikt

av svämiera över den äldsta primitiva bosättningen har satts i samband med syndaflodsberättelsen.

Uraeusormen, den bild av en glasögonorm i anfallsställning, som Egyptens faraoner buru såsom tecken på sin kungavärdighet.

Ura'l, flod i ö. Ryssland, utmynnar i Kaspiiska havet. 2,396 km. Rik på fisk; segelbar.

Ura'lbergen, bergskedja, som bildar Europas naturliga gräns mot Asien; bergskedjan är 2,400 km lång, 70 km bred, högsta toppen är Telpos-is, 1,688 m. U. äro rika på mineral o. ädelstenar.

Ura-Lindakronikan, holländsk handskrift av okänd förf., utgiven första gången 1872 o. omedelbart stämplad som förfälskning. Skildrar förhållandena hos västgermanerna på 1000-t. f.Kr., med början år 2193, dvs. enl. kronikan året för Atlantics' undergång. Kronikan utgavs änyo med kommentar av tysken H. F. Wirth (1933), som däri velat se ett stöd för sina romantisk-nationalistiska föreställningar om en urnordisk ras.

Uraliska språk, självständig språkstam, utbredd över n. och ö. Europa jämte Ungern samt n.v. Asien. Omfattar samojediska o. finsk-ugriska språkfamiljerna. Uraliska språkstammen kallas ofta ura-l-a-l-i-a-i-s-k, ehuru dess släktskap med de uraliska språken ej är slutgiltigt bevisad.

Uralsk' [o-], stad i n.v. Kasakstan, vid floden Ural. 66,000 inv. (1939). Stor handel.

Uralstring, dets. som generatio spontanea.

Ura'n, silvervit, tung metall, huvudsakt. 3-, 4- o. 6-värd grundämne. Kem. tecken U, atomvikt 238.07, atomnr. 92. Förekommer täml. sparsamt i naturen, främst i mineralen pechblände (se d. o.) o. carnotit. Bland föreningarna märkas natriumuranat, Na_2UO_7 , som användes som gul färg, uran-gull, i glas (uran-glas) o. glasyr, o. uran-ylsalter, ex. uranyl-nitrat, $\text{UO}_2(\text{NO}_3)_2$. — Naturligt uran består av 3 isotoper med massalen 238 (U I), 235 (aktinouran) o. 234 (U II) i prop. 99.3%, 0.7% o. 0.0059%. (Ytterl. 4 uranisotoper ha framställts genom kärnreaktioner.) Uran I, som utgör första ledet i den radioaktiva uran-radium-serien, har halveringstiden 4.51 milliarder år o. övergår i uran X_1 o. uran X_2 (= en torium- o. en protaktiniumisotop) som mellanled till uran II. Detta övergår i sin tur med halveringstiden 269,000 år under instrålning till jonium. — Aktinouran, ${}_{85}^{235}\text{AcU}$, har halveringstiden 707 millioner år, utgör aktiniumseriens första led o. övergår till uran Y (en toriumisotop med massal 231 o. halveringstid 28 tim.), som i sin tur ger protaktinium. — Ren uranmetall har num. stor betydelse för utvinning av atomenergi. Jfr Uranstapel, Transuraner o. Atomklyvning.

Uranby, dets. som radium G.

Uran'nia, grek. *Uran'ia*, »den himmelska», i grek. myt. astronomiens beskyddarinna, en av muserna.

Urani'der, gemensamt namn på uran (nr: 92) o. transuraner på grund av likheter i kemiska egenskaper o. elektronernas anordning i atomerna. Enl. G. T. Seaborg börjar gruppen redan med nr: 89 (aktinium) o. kallas aktini'der (se d. o.).

Ura'nienborg, kungsgård på ön Ven. I närh. ligger ruinerna av Tyge Brahes slott Uraniborg, uppfört 1576—80, nedrivet före 1652.

Uranografi' (av grek. *urano's*, himmel, o. *grafein*, skriva), beskrivning över stjärnhimlen. Uranolatri' (av grek. *urano's*, himmel, o. *latréa*, dyrkan), stjärndyrkan.

Urano's, lat. *U'r a n u s*, i grek. myt. personifikation av himlavalvet, make till Gaia (Jorden) o. fader till titanerna.

Uran'stapel, atomstapel, reaktor el. uranmilla, anordning för ätadkommande av kraftig neutronstrålning, lämpad för kärnreaktioner. Idén till uranstapel (1940) o. dess första realiserande tillskriivas E. Fermi, Szilard (1939) samt H. von Halban, F. Joliot o. I. Kowarski. Ca 6—10 ton el. mera kem. ren uranmetall i form av barrer staplas i en hög tills, med en »moderator» i form av grafit (äv. tungt vatten kan användas). I uranmetallen finnes normalt ca 0.7% uran med massaltet 235, vars atomkärnor reagera med neutroner av lämplig hastighet, klyvas till lättare grundämnen o. frigöra nya neutroner. Dessa bromsas upp av moderatorn till lämplig hastighet o. ha möjlighet att reagera vidare. En uranstapel avger stora mängder energi i form av strålning o. värme. Från uranmetallens reaktionsprodukter med neutroner el. från separat införda substanser, som utsatts för intensiv neutronbestrålning, kan man på kemisk väg utvinna nybildade ämnen för användning i atombomber el. till vetenskapliga undersökningar. Den första uranstapeln, som fungerade helt självständigt, sattes i gång den 2 dec. 1942 i Chicago. Man avser äv. att utvinna energi för tekniskt bruk med hjälp av uranstaplar. Jfr Atombomb o. Atomenergi.

Uranus, en av Herschel 1781 upptäckt planet bortom Saturnus. Medelavståndet från solen är 19.19 egr, diametern 3.9 egr o. massan 14.6 egr jordens. Omloppstiden kring solen är 84.0 år o. rotationstiden 10 tim, 45 min. Uranus har 4 månader; deras banplan är nästan vinkelrätt mot planetens eget banplan.

Urar'tu (hebr. *Ararat*), i assyriska kilskriftsdokument namn på urarternas el. kaldeernas rike omkring Van-sjön, Armeniens föregångare. Urar 800- o. 700-t. f.Kr. blev U. den ledande stormakten i Främre Asien. Stormaktsställningen förlorades vid 700-t.s slut i strider mot det under Tiglatpileser IV återuppgående Assyrien. U:s historia nedsjunker härefter i dunkel.

Urarvågörelse, arvingars avträdande av dödsboets egendom till förvaltning av boutredningsman el. till konkurs för att undgå ansvar för skulder efter den døde. Reglerna härom finnas i lagen $\frac{1}{3}$ 1933 om boutredning o. arvskifte. Sådan konkurs plägar kallas urarvkonkurs.

Ura't, urinsyrans salter.

Urba'n (av lat. *urbs*, stad, storstad), storstads-mäsaig, belevad, världsvan.

Ur'ban (Urb'a'n u s), namn på 8 påvar.

Urban II, påve 1088—1099, predikade på kyrkomötena i Piacenza o. Clermont (1095) det första korståget. — Urban VI (omkr. 1318—89), påve 1378; hans stränga reformplaner föranledde valet av motpåven Clemens VII, vilket blev inledningen till den s. stora schismen. U. stadfäste birgittinorden. — Urban VIII {1568—1644), hette urspr. Maffeo Barberini, påve 1623, främjade jesuiternas sak, tvang Galilei att återkalla sina läror o. förde under Trettiotåriga kriget en vacklande politik.

Urban, målare, verksam i Sthlm från 1520-t., död mellan 1568 o. 1574, möjligen av sv. härkomst. Som den ledande dekorativa mästaren i Sthlms slott under Gustav Vasas tid utförde han ett flertal arbeten. Enda bevarade autentiska målning är *Arvstavlän* i Sthlms rådhus (1536).

Urbanism' (av lat. *urbs*, stad), sammanfattande beteckn. för de moderna städernas hastiga utveckling o. därmed förknippade sociala o. ekonomiska problem. Urbanismen o. dess följdföreteelser, ofta kända för landsbygd, ha på senare år ägnats allt större uppmärksamhet av statsmakterna, särskilt i länder med utveck-

lad industri. — En analog urbanistisk utveckling ägde rum i Medelhavsområdet under den äldre romerska kejsartiden; den avbröts genom romarikens förfall.

Urbanite't (av *urba'n*), belevenhet.

Urberg, gemensamt namn på de bergarter el. berglaser, som anses bildade under jordens första utvecklingskede, den arkeiska perioden. Hit höra gnejser, hälleflintor, urkalkstenar, en del graniter m. m.

Ur'bi el. **or'bi**, lat., »för staden (Rom) o. världen», välsignelse, som uteläs av påven på skärtorsdagen, påskdagen o. Kristi himmelsfärdsdag.

Urbi'no [or-], stad i mell. Italien, prov. Pesaro e Urbino, mellan Foglia o. Metauro. 20,000 inv. Årkebiskopssäte. Univ., gr. 1564 (1,400 stud., 1946). Under 1400-t. uppstod i U. en särskild målarskola i hägn av furstefamiljen Montefeltro. Den nya oljefärgstekniken infördes där av reussläddaren Justus van Gent. Från U. härstamma Rafael o. Bramante. Det hertigliga palatset uppf. efter ritn. av L. Laurana (1400-t.) men har senare starkt förändrats.

Urбота mål, mål ang. brott av så grov beskaffenhet, att det icke kan sonas med böter. — **Urбота** straff, annat straff än böter, dvs. frihetsstraff.

Urbränning. *Krigsv.* Skada på de inre ytorna av ett eldtr. genom inverkan av krutgasen.

Urbs, lat., stad, särsk. staden Rom. — **U r b s a e t e r'n a**, den eviga staden (Rom).

Urd, i nord. myt. en av norrnorna.

Urdarbrunnen, i nord. myt. en brunn under en av Yggdrasils rötter. Vid U. bo de 3 norrnorna.

Urdjur, *Protozo'a*, den lägst stående provinsen inom djurriket, innefattar samtliga encelliga djur. De äro i allmänhet ej synliga för blotta ögat. Indelas vanligen i rotfotingar, flagellater, infusionsdjur o. spordjur.

Urdsmåne, i Eyrbyggiasagan namn på ett järtecken, som visade sig som en halvmåne på vägen o. ansågs förebåda någons död.

Urea's, enzym, som sönderdelar urinämne i koldioxid o. ammoniak. Förekommer rikligt i frön av vissa ärtväxter, t. ex. sojabönor o. framför allt jackbönor, *Canavalia ensiformis*, från Västindien. Har isolerats i ren kristalliserad form av J. B. Sumner. Utgör ett äggviteämne med molekylvikten 483,000.

Uredineae, vetenskapligt namn på rostsvampar.

Uremi' (av grek. *u'ron*, urin, o. *hai'ma*, blod), urinförgiftning vid svår njurinflammation etc.

Ureta'ner, estrar av karbamidsyra. En del användas som sömn- o. lugnande medel, t. ex. etyluretaner = vanlig uretan o. olika isomera amluretaner, ss. aponal o. hedonal.

Urey [jo^ori], Harold, f. 1893, amerik. kemist, prof. vid Columbiauniv. i New York 1929, i Chicago sed. r.945. Erhöll 1934 nobelpriset i kemi för upptäckten av den tunga väteisotopen, deuterium.

Urfa, turk. stad i s. Mindre Asien. 37,000 inv. (1945). Bomullsindustri o. handel. Jfr Edessa.

d'Urfé [dyrfe'], Honoré (1568—1625), fransk författare, skrev en av samtiden högt skattad galant herderoman *Astrée* (1607—27).

Urformatio'n, dets. som urberg.

Urfågl. *Archaeop'Herx*, från juraperioden, avvek från nu levande fåglar genom en låne fjäderklädd svans, en med åkta tänder beväpnad mun utan näbbslida, fria, klobeväpnade fingrar o. bukrevben, allt kräldjurskaraktärer. Däremot voro bakre extremiteterna, bröstbenet o. bäckenet samt framför allt fjäderbeklädnaden som hos fåglar. Endast två fossila ex. av urfågeln, representerande var sin art, äro funna (i Solnhofen o. Eichstätt i Bayern).

Urga, tidigare namn på staden Ulan-Bator. Urge'ra (av lat. *ur'ge're*, driva på), påyrka, ivrigt framhålla.

Urgermanska språket, det språk, som med ledning av de germanska språkens äldsta former uppkonstruerats som grundstammen o. den gemensamma utgångspunkten för dessa språks utveckling.

Urgi'nea, örtsläkte (fam. *Liliaceae*), 24 arter i Afrika o. Medelhavsområdet. Blommor fribladiga, i vanl. rik toppställd klase. *U. maritima*, sjölok, har meterhög stängel o. efter blomningen framväxande blad. Jfr Sjölok.

Urglasnaglar, starkt kupiga naglar jämte kolvformigt förtjockade fingeränder (trumpinnefingrar), uppträder ibland vid kroniska luft-rörskatarrer, medfödda hjärtfel etc.

Uri [o'ri], kanton i mell. Schweiz, omkr. fl. Neuss mellan höga berg. 1,074 kvkm, 27,000 inv. (1941), tysktalande katoliker. Till hälften vild o. ofruktbar natur. Boskapsskötsel o. mejerihantering. Stor turisttrafik (St Gott-hardsbanan). Flera kurorter. Huvudstad: Altdorf. — U. är en av de tre urkantoner, vilka 1291 ingingo edsförbund.

Uri'a, enl. 2 Sam. n. en krigshövitsman, vars hustru, Batseba, lockats till äktenskapsbrott av konung David, som för att dölja följderna sände Tj. med ett brev till överbefälhavaren Joab, innehållande befällning att låta Tj. omkomma i striden. Härav uttrycket *u r i e b r e v*, ett för överbringaren olycksdigert brev.

U'riel, enl. 1 Krön. 6: 24 en levit av rehabiterans släkt; enl. rabbinsk teologi en av ärkeänglarna.

Uri'm och Tummim (trol. av hebr. *'a'rar*, bringa olycka, o. *ta'mam*, vara lycklig), ett slags fornjud. lottorakel, möjl. i form av tärningar, som gävo nekande el. jakande svar (1 Sam. 14: 40 ff.); buros i översteprästerans bröstsköld (2 Mos. 28: 30).

Uri'n (lat. *uri'na*), den klara, svagt gula till mörkbruna vätska, som till en mängd av omkr. 1,500 g per dygn avsöndras av en frisk vuxen människa. Urinen innehåller i friskt tillstånd varken socker el. äggvita o. har vanl. en svagt sur reaktion o. en spec. vikt av omkr. 1,015—1,020. Den på ett dygn utsöndrade urinen innehåller 35 g organiska o. 25 g oorganiska beståndsdelar. Bland de förra märkas urinämne (30 g), urinsyra (0,7 g) m. fl. o. av de oorganiska natriumklorid (15 g), mindre mängder sulfat o. fosfat av kalium, kalcium o. magnesium samt c:a 0,7 g ammoniak. Urinens undersökning är ett av de viktigaste kliniska hjälpmedlen för vissa sjukdomars igenkännande.

Urinblåsa, med en kraftig muskelvägg försedd, cirka 300 kubcm rymmande urinbehållare, i vilken de båda urinledarna mynna.

Urinledarna, blyertspenntjocka kanaler, som föra urinen från njurarna till urinblåsan.

Urinorgan äro hos människan: njurarna, urinledarna, urinblåsan o. urinröret.

Urinröret, rörformig bildning, som för urinen från urinblåsan. Längd hos kvinnan 3—5 cm, hos mannen 10—12 cm.

Urinstämma, oförmåga att låta urin. Ett vanligt symptom hos äldre män, där det vanl. orsakas av en förstoring av blåsportkörteln. Jfr Prostata.

Urinsyra, **u r i o x i p u r i'n**, förekommer rikligt i fåglars o. reptilers ekstremit samt i mindre mängd i människans urin (normalt bildas 0,7 g per dygn, vid köttdiet upp till 2 g). Uppkommer vid ämnesomsättningen genom sönderdelning av vissa ämnen, ex. nukleinsyrur. Urinsyra o. dess salter (u r a't) äro svårslösliga i vatten, ingå i vissa njurstenar o. giva upphov till gikt vid avlagring i lederna. Jfr Urinämne.

Urinsyre diates's, dets. som gikt.

Urinsyre stenar, huvudsakl. av urinsyrans sura salter bestående stenbildningar i njurar o. njurbäcken. Jfr Njursten.

Urinämne, k a r b a m i d, $\text{CO}(\text{NH}_2)_2$, utgör kolsyrans diamid (jfr Karbamidsyra). Förekommer framför allt i urin, som bos människan innehåller i. 5—2 % härav. En vuxen person, som lever på blandad kost, avsködar 20—30 g urinämnepå dag. Det är en avfallsprodukt, som bildas i kroppen vid äggviteämnenas nedbrytning, närmast ur aminosyran arginin (se d. ö.). Urinämnepå framställs fabriksmässigt ur koldioxid o. ammoniak. Det kristalliserar i långa, färglösa, i alkohol o. vatten lättlösliga nålar o. användes som gödselmedel samt i mindre mängder som fixeringsmedel i parfym o. på grund av sin kylande smak som tillsats till iskarameller o. dyl.

Urkanio'nerua, benämning på de tre äldsta Schweiz. kantonerna Schwyz, Uri o. Unterwalden.

Urkristendomen, det skede inom kristendomen, som föregick dess begynnande kyrkliga organisation o. dogmatiska utformning (tiden omkr. 30—150). Kännetecknades bl. av motsatsen mellan den mosaiskt betonade judekristendomen o. den av de hellenistiska mysteriereligionerna påverkade hednakristna riktningen.

Urkultur, enl. den kulturhistoriska antropologien det tidigaste stadiet av mänsklig kultur, i vilket människan ännu ej lärt sig bearbeta naturen, varför åkerbruk, boskapsskötsel, lerkärlstillverkning o. dyl. äro okända.

Urkund (ty. *Urkunde*), källskrift; av myndighet el. enskild till vederbörlig kännedom utfärdad skrift (t. ex. stiftelseurkund). — *Urkundslära*, dets. som diplomatik.

Urladdningslampor, dets. som gasurladdningslampor.

Urmia, i. U. el. U t u m i a, sjö i n.v. Iran, 1,294 m ö. h., utan avlopp men med flera tillflöden. Långa, sänka stränder. Växlande storlek (omkr. 5,500 kvkm). Hög salthalt. Ingen djurvärld. — 2. U. el. U r m i, stad nära U. 1. I ett bördigt och tätbefolkat distrikt. 15,000 inv.

Urna, lat., vattenkärl, kruka; stor vas; kärl. vari en avlidens aska förvaras.

Urnes, den äldsta o. betydelsefullaste av bevarade stavkyrkor (omkr. 1060—80) vid L'sterfjorden i Sogn, v. Norge. Den utgör resultatet av en ombyggnad av en äldre kyrka, av vilken några märkliga träsnidricer äro bevarade.

Urnordiska språket, det för de nordiska språken gemensamma urspråket, varav minnesmärken finnas bevarade i form av ett loo-tal runskrifter, de äldsta möjl. från 300-t. e.Kr. Brukar räknas till omkr. år 700.

Urogenita'organ (av grek. *u'ron*, urin, o. lat. *genita'lis*, hörande till fortplantningsorgan), gemensamt namn på urin- o. könsorganen.

Urotropin', dets. som hexametylentetramin.

Uroxe, *Bos taurus urus*, en fordom i större delen av Europa vild, stor idisslare, vilken sedan 1627 är utdöd. Med säkerhet stamform för tamboskapen. Talrika lämningar i Skånes torvmosar.

Urpreniä'r, första uppförandet.

Urproduktion, nationalekon. beteckning för den gren av mänsklig verksamhet, som går ut på anskaffning av råmaterial, ex. jordbruk, bergsbruk, fiske osv.

Urrovdjur, *Creodon'ta*, från tidigare delen av tertiärperioden, stamgrupp för de äkta rovdyren. Dessutom torde valarna o. måhända även hovdjuren härstamma från urrovdjuren.

Urshult, kommun i s. Småland. Kronob. 1.; Kinnevalds landsf. distr., Mell. Värends doms. 3,546 inv. (1947). I U. finnas stora äppelodlingar.

Urslern, svensk beteckning för protoplasma. Jfr Cytoplasma.

Ursprungsbeteckning, påskrift el. märke på vara, som angiver dess ursprungsland. Åtskilliga importvaror skola vid införseln vara försedda med ursprungsbeteckning el. märkta med ordet »import». Bestämmelser till förhårande av oriktig ursprungsbeteckning på varor äro givna bl. a. i lagar av 4/6 1913 o. 9/10 1914.

URSS, fransk förkortning för Cnion des Républiques Soviétiques Socialistes, Sovjetunionen. Jfr USSR.

Ursula, den heliga, helgon, enl. legenden eng. konungadotter, blev på hemvägen från en pilgrimsfärd till Rom jämte 11,000 andra jungfrur dödad av hunnerna (omkr. 450), emedan hon vägrat Atila sin hand. Ett av Kölns skyddshelgon.

Ursulinn'or, en efter den heliga Ursula uppkallad rom.-kat. nunneorden, stiftad 1535 av Angela Metici (1470—1540); helgonförklarad 1807 för sjukvård o. undervisning.

Ur svenska hjärtans djup, begynnelseorden till sv. kungssången, författad 1844 av C. V. A. Strandberg o. tonsatt av Otto Lindblad.

Ursviken, industriort i mell. Västerbotten, ingående i municipalsamh. Skelleftestrand. Omkr. 2,000 inv. I närh. Klemensnäs träsliperi o. sågverk.

Urtica, nässelsläktet (fam. *Urticaceae*), 30 arter örter i tempererade trakter. Blommor enkönade, fyrtaliga, i små gytringar på en vanl. utdragen axel; nöftrukt. Blad rika på brännhår. Flera arter innehålla ett segt bast, vilket tillvaratages för spanad. *U. dioica*, brännässla, flerårig, meterhög, skildkönod, o. *U. urens*, etternässla, ettårig, intill en halv meter hög, sambyggar, vanliga ogräs.

Urticaceae, växtfamilj, omfattande omkr. 550 arter, de flesta örter. Blad motsatta el. strödda, blommor vanl. enkönade med enkelt, friblådigt hylle. Ståndare i samma antal som hyllebladen, fruktblad ett enda; nöt- el. stenfrukt. Hit höra bl. a. släktena *Boehmeria* o. *Urtica*.

Urtica'ria, lat., nässelfeber.

Urtima, på annan tid än i lag föreskriven (lagtima).

Uruguay [orog'aj']. 1. Flod i ö. Sydamerika, flyter från ö. kustbergen i en västlig bäge till Rio de la Platá. 1,600 km. Bildar gräns mellan Brasilien o. Uruguay å ena sidan samt Argentina å andra. Segelbar ca 400 km o. av vikt för samfärdseln. — 2. Republik i Sydamerika, gränsar i v. till Argentina, i n. till Brasilien, i ö. och s. till

Atlanten. 178,700 kvkm, 2,3 mill. inv. (1944). U. genomdrages av flera lägre bergskedjor (högst 620 m) men är föglänt vid kusten. Skogar förekomma i n., det övriga landet fylls av trädlös gräsmark. Bland floder märkas Uruguay på gränsen till Argentina samt dess biflod Rio Negro. Klimatet är sunt, subtropiskt. Huvudnäring är boskapsskötsel (nötkreatur, får, hästar, svin, getter). Odling av vete, majs, vin, tobak m. m. Utförselvaror äro kött, köttextrakt, ull, hudar, lanbruksalster m. m. Bl. industrigränar märkas köttkonservering, hudberedning, cement-, sprit-o.



sockertillverkning, metallgjutning in. m. Befolkningen utgöres av indianer (mest halvblod) o. invandrade européer. Språk: spanska. Statskyrka finnes ej. Obligatorisk folkundervisning, i universitet. Tj. indelas i 19 departement. — *Författning*. Enl. författningen av 1934 (med tillägg 1942) utövas den verkställande makten av en på fyra år vald president, som vid sin sida har en regering med nio ministrar. Parlamentet består av två kamrar: senaten med 30 o. deputeradekamraren med 99 på fyra år valda inmed. Allmän rösträtt. — Huvudstad: Montevideo. — *Armé*. Aktiva arméns fredstyrka beräknas till omkr. 18,000 man. Dessutom finnes en milis, nationalgardet. — *Flygvapnet* är uppdelat på armén o. marinen o. omfattar ett fåtal bomb-, jakt- o. spaningsdivisioner. — *Hist.* Tj. togs 1512 i besittning av spanjorerna, men deras makt befästes först i börj. av 1600-t. genom jesuitmissionärernas verksamhet. 1811 blev U. en del av Argentina, 1821 av Brasilien men gjorde sig 1828 självständigt. Inrikespolitiken har från 1830-talet präglats av striderna mellan Colorados (liberalerna) o. blancos (de konservativa), liberalerna, som de senaste decennierna stuttit vid makten, ha genomfört ett omfattande socialt lagstiftningsprogram. De konservativa, vilka motsatt sig liberalernas radikala politik, ha num. splittrats. En oberoende konservativ grupp med f. n. 9 repr. i deputeradekamraren har samarbetat med liberalerna. Tj. var neutralt under Första världskr. o. inträdde därefter i N.F. 1933 gjorde presidenten G. Terra en statskup, vilken ledde till införandet av en ny författning med ökad makt för presidenten. Terra utövade en faktisk diktatur till sin avgång 1938. Den av Terra genomdrivna författningen, enl. vilken det största oppositionspartiet skulle tillåtas ha tre repr. i regeringen, ledde efter hans avgång till svåra konflikter inom ministären, försäskade av de konservativas försök att bedriva obstruction. 1941 avgingo de konservativa ministrarna ur regeringen, varefter författningen följande år ändrades. 1940 inleddes Tj. förhandlingar med För. Stat. om försvaret av v. halvklödet. Som en följd av de panamerik. förhandlingarna i Rio de Janeiro jau. 1942 avbröt U. 25 s. m. de diplom. förbindelserna med axelmakterna o. förklarade ^g 1945 Tyskland o. Japan krig. Vid valet i nov. 1946 fingo liberalerna 48, de konservativa 31, de oberoende konservativa 9 o. kommunisterna 4 platser i deputeradekamraren. President är sed. sept. 1947 Luis Batlle Beres. Tj. är medl. av FN.

Uruk (iebr. *Erech*, nuv. Wark a), fornbabylonisk stad i s. Irak, på 3000- o. 2000-t. f.Kr. tidvis Babyloniens huvudstad; blomstrade ännu under seleukiderna. Genom tyska utgrävningar på 1920 o. 1930-t. ha storslagna arkitektoniska o. skulpturala rester från Tj:s fördynastiska sumeriska period (före 2500 f.Kr.) bragts i dagen. Märkliga äro äv. de i fråga om monumentalitet oerhörda nybabyloniska tempelbyggena från seleukidisk tid.

Urumchi, kin. T i h w a f u, huvudstad i prov. Sinkiang, v. Kina, på n. sidan av bergsträckan Tian shan. Omkr. 50,000 inv. Strategiskt viktigt.

Urundi, område på n. ö. sidan av Tanganyikafjöden, mcll. Afrika. Ingår i belg. mandatområdet Ruanda-Tjrandi.

Uråsa, kommun i s. Småland, Kronob. L.; Tingsryds landsf.distr., O. Värends doms. 498 inv. (1947)-

U-rör, glasrör, böjt som ett Tj o. delvis fyllt med vätska (vanligast vatten el. kvicksilver). Om ena skänkeln står i öppen förbindelse med omgivande luft o. den andra med t. ex. en gasbehållare, utgör skillnaden i vätskehöjd ett mått på över- el. undertrycket däri. Tryckskill-

I nåden mellan två behållare kan avläsas, om en I skänkel anslutits till vardera. Kallas ofta tryckmätare. Jfr Barometer, Kommuniserande kärl o. Vakuummeter.

U. S. A. [jo ess e'], förkortning för United States of America (Amerikas Förenata Stater). Usage [yasa's], fr. bruk, sedvänja. Usamba'ra'vio'li'art av örtsläktet *Saintpaulia*. Usbe'ker el. ö s b e g e r, turk. folkstam i Ryska Centralasien, bildar större delen av befolkningen i Tjsbektian. Muhammedaner.

Usbekistan', till SSSR (sed. 1925) ansluten republik i Ryska Asien, vid gränsen till Afghanistan. 414,643 kvkm, 6.6 mill. inv. (1941), varav 3/4 usbeker o. resten ryssar, tadsjiker m. fl. Torrt fastlandsklimat, därför ökenland. Dock finnes bördiga oaser, såsom Buchara o. Samarkand, o. med hjälp av konstbevattning fås stor skörd l av bomull. Andra produkter äro frukt, ull o. silke. Cement-, pappers-, läder-, textil-, konfektions- o. metallfabriker. Huvudstad: Tasjkent. Till Tj. hör republ. Karakalpakistan.

Usedom ro'«edåm]. r. ö i Östersjön, tillhörande delstaten Mecklenburg (prov. Pommern, Preussen), Tyskland, utanför Pommersches (Stettiner) Haff, skild från fastlandet genom fl. Peene. 445 kvkm. Boskapskötsel, fiske o. något landbruk. Flera badorter (Heringsdorf). Huvudort: Swinemunde. — På u.v. sidan landsteg Gustav II Adolf 1630. Tj. var svensk besittning 1648—1720. — 2. Liten stad på s.v. kusten av Tj. i, grundlagd på 1100-t.

Usia, annat namn för Bibelns Asarja. Usipe'ter, forngermansk folkstam, bodde först i nuv. Sachsen men undanträngdes till nedre loppet av Rhen, där de skingrades av Caesar 55 f.Kr.

Usjeb'ti, »borgensmän», små mumieformade föremål, som i Egypten brukade läggas ned i graven, försedda med den dödes namn, avskrift ur Dödsboken osv.

Us'nea, lavsläkte. Bål trädlik, rikt grenad. *U. barba'ta*, skägglav, grå, tovad, allmän på trögväxande granar o. tallar.

Uspulu'n, betningsmedel, som innehåller klorfenolkvicksilver. Användes i vattenlösning el. som uspulunpuder till betning av utsäde för att bekämpa av parasitvampar försäskade växtsjukdomar, ss. fusarios (snömögel) hos råg o. vete el. strimsjuka bos korn.

Uss'a, högerbiflod till Petjora, n.ö. Ryssland. 720 km.

Usselinx [yss'-], Willem (1567—1647), höll ekonomisk författare, en av banbrytarna för den europ. kolonialpolitiken, verkade genom talrika skrifter o. propagandaresor (i Sverige 1624—29, 1641—43) för uppsättande av kompanier för handel o. kolonisering av främmande världsdelar.

1. Ussing [oss'-], Henry (1855—1943), dansk teolog, stiftsprost vid Vor Frue Kirke i Köpenhamn 1915—33; en av Danmarks ledande kyrkomän; utgav bl. a. det betydande missionshistoriska verket *Evangelietis Sejrsång över Jorden* (1902, y.e uppl. 1924; sv. uppl. 1912).

2. Ussing, Henry, i. 1886, son till H. Tj., dansk rättslärd, prof. i Köpenhamn sed. 1918. Talrika arb., främst i obligationsrätt.

USSR, 1. Officiell förkortning för Ukrainas Socialistiska Sovjet i?epublik. — 2. Eng. förkortning av Union of Soviet Socialist i?epublics, Sovjetunionen. Jfr URSS.

Ussu'ri, högerbiflod till Amur. 900 km, segelbar 700 km. Bildar i sitt mell. o. nedre lopp gräns mellan Mandsjuriet o. Fjärran Östern. Följes till största delen av Ussurijärnvägen mellan Vladivostok o. Habarovsk.

Ustioa [oss'-], ital. ö i Tyrrenska sjön, n. om Sicilien. 8 kvkm, 2,000 inv. Oliivolja, vin. Ustilaginaceae, vetenskapligt namn på brandsvampar.

Usucapio, lat., förvärvande av äganderätt genom hävd.

Usuell' (av lat. *usus*, vana), vanlig, bruklig. Usurpatio'n (av lat.), inkräkning. — **Tj s u r p a t o r**, orättmätig innehavare, inkräktare. — **U s u r p e r a**, tillkanska sig orättmätigt med våld el. list.

U'sus, lat., nyttjande; bruk, plägsed.

U'sus est tyrann'us, lat., »modetären tyrann» (Horatius).

Ut., förkortning av *Utah*.

Utah [jo'ta' el. jo'tå], förk. *Ut.*, en av Amerikas Förenta Stater (sedan 1896) i v. kring övre Coloradofloden. 212,912 kvkm, 637,000 inv. (1947; 91% mormoner). Övervägande bergland (Washatchbergen); i v. en del av det s. k. Stora bäcken med enstaka bergsträckor o. flera sjöar (Stora Saltsjön). Åkerbruk med hjälp av konstgjord bevattning, boskapskötsel o. bergsbruk (koppar, guld, silver, bly, zink, kol). Stats-univ. i huvudstaden Salt Lake City o. flera mormonhögskolor. — U. tillhörde till 1822 Spanien, därefter Mexico. 1850—96 territorium i För. Stat. Grundlagt av mormoner.

Utamaro, Kitagawa (1753—1806), jap. målare, en av det jap. färgträsnittets förnämsta mästare; utförde stiliserade kvinnobilder (geishor, mödrar med barn).

Utansjö, i. Vattenfall vid **U t a n s j ö - ä n s** utlopp i Ångermanälvens skärgård. Fallhöjd 33,5—37 m. Kraftverk. — 2. Fabrikssamhälle i s. Ångermanland, Högsjö kommun. 573 inv. (1946). Sulfutfabrik, äg. **U t a n s j ö C e l l u l o s a A B.**, Utansjö; grundat 1897; aktiekap. 24 mill. kr. (1948); bolaget idkar äv. skogsbruk.

Utanskog, dets. som **Sunnanskog**.

Utänverk, framför en äldre fästnings huvudvall beläget befästningsverk.

Utby, kommun i n. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Ullervad); Hasslerörs landsf.distr., Vadsbo doms. 424 inv. (1947).

Utbynäs, villasamhälle i s. Bohuslän, Partille kommun, Göteborg. l. Kyrka byggd 1919 efter ritningar av A. Bjerke med fresker av J. Sten. Utensilier (av lat. *uti*, nyttja), tillbehör, verktyg, redskap.

U'terus, lat., livmoder.

Utfallsprov, i varuhandeln prov, som är taget ur parti el. produkt, som sålts el. varmed säljaren åmnar fullfölja ett ingånget avtal.

Utfällning, avskiljande av fasta ämnen ur lösningar. Jfr Fällning.

Utgivningsbevis, av chefen för justitiedepartementet meddelat bevis för utgivare av periodisk skrift, att hinder enligt Tryckfrihetsförordningen icke möter för honom att utgiva skriften.

Utgrunden, grund med fyrskepp i s. delen av Kalmar sund. 1944 påbörjades byggandet av en fjärstyrtd fyr.

Utgård, i nord. myt. namn på en borg i utkanten av jättarnas värld. U's härskare var **U t g ä r d a - L o k e**, som en gång utsatte Tor o. dennes följeslagare för farliga äventyr.

Utgåva, tryckt upplaga av skrift.

van Uther, **B a p t i s t a**, d. senast 1597, målare, verksam i Sverige från 1560-t., utförde porträtt av **Johan III o. Sigismund**, altartavlor m. m.

U'tica, fordom betyd. handels- o. sjöfartsstad på Afrikas n. kust, n.v. om Kartago. Grundlagd på 900-t. f.Kr. av fenierna; förstörd av araberna på 600-t. e.Kr.

Utica [jo'tik^o], stad i staten New York, ö. För. Stat., vid Erieakanalen. ior.oo inv. (1940). Unionens största ostmarknad. Industri.

U'tile dul'ci (lat., »det nyttiga förenat med det nöjsamma»), citat ur Horatius, litterärt o. musikaliskt ordensällskap i Sthlm 1766—95.

Anordnade litterära pristävlingar o. ansågs som högsta domstol i vitterhetsfrågor under 1780-t:s förra hälft. Utgav *Vitterhetsnöjen* (4 dir, 1769—81). Bl. medlemmar: Kellgren (sekr. från 1777). Gyllenberg, Leopold, Schröderheim.

Utilism' el. utilitarism' (av lat. *utilis*, nyttig), den etiska åsikt, vilken som högsta princip uppställer nyttan o. värderar våra handlingar efter deras nyttiga el. skadliga verkningar. Ideal: »största möjliga lycka åt största möjliga antal». Repr.: Bentham, Stuart Mill m. fl. — **U t i l i t i s t**, anhängare av utilismen. — **U t i l i t a r i s k** el. **u t i l i t a r i s t i s k**, som innebär utilism.

Utilite't (lat. *utilitas*), nyttighet; användbar men föga framstående person.

Ut in'fra, förk. *U. l.*, lat., såsom nedan.

Uti ro'gas, förk. *U.R.*, lat., »såsom du föreslår», i forntidens Rom bifallsformel vid omröstning över lagförslag.

Utklare'ra, för tullmyndigheterna anmäla fartygs avgång till utrikes ort. Jfr Inklarera.

Utklippan, fyrplats o. livräddningsstation på skär s.ö. om Karlskrona.

Utkopieringspapper, fotografiskt kopieringspapper, som belyses genom negativet med hög belysningsstyrka (dagsljus el. starka elektr. lampor), tills kopian direkt erhållet tillräcklig svärtning. Framkallning användes således ej, men kopian måste tonas, fixeras o. sköljas. I hinnan ingår silverklorid o. -nitrat, stundom äv. guldchlorid för toningen (självtonande papper). Har numera nästan helt undanträngts av framkallningspapper.

Utkragning, i byggnadskonsten benämning på utsprång, uppbygget av över varandra franspringande stenskit, konsoler el. dyl. Förekom bl. a. i gotiska boningshus (1200—1400-t.).

Utlakning, ett förfaringssätt att medelt vatten el. andra lösningsmedel skilja lösliga ämnen från olösliga.

Utljud, ett ords slutljud. Jfr Uddljud.

Utlämning. *Jur.* Häktande o. överlämnande till främmande stats myndigheter av person, som blivit misstänkt, åtalad el. dömd för brott enl. den främmande statens lagar. Sker efter särskilda regler o. förutsättningar (svenska medborgare o. politiska förbrytare utlämnas ej), som ofta äro fixerade i utlämningslagar, den svenska av % 1913 (med sen. ändr.).

Utlängan, sydöstligaste ön i Karlskrona skärgård, hör till Torhamnns kommun, Blek. l. 3 km lång, 15 km bred.

Utlänningskommissionen, Statens, inrättades V. 1944 o. består av ordf. o. 8 led. Handlägger i enl. med utlämningslagen ärenden rörande inrese- o. uppehållstillstånd, utlänningskontroll m. m. Jfr Utlänningsnämnden.

Utlänningslagen, lagen Tm 1945 om utlännings rätt att här i riket vistas. Innehåller bestämmelser om utlännings inresa, uppehåll i riket, rätt till arbetsställning, avvisning, förpassning o. utvisning från riket.

Utlänningsnämnden, av 3 ledamöter bestående nämnd, som skall rådfrågas av Utlänningskommissionen, innan denna fattar beslut i vissa ärenden ang. bl. a. utlännings avvisning, förpassning el. utvisning ur riket.

Utmattnig, brott, som uppstår i maskindetalj o. dyl. på grund av stort antal växlingar i belastningen, ehuru materialet skulle tåla denna, om den vore konstant. **U t m a t t n i n g s - g r ä n s** är den högsta belastning i kraft per ytenhet, som ett material förmår uthärda vid obegränsat antal växlingar. Om växlingen ej sker mellan lika stora drag- o. tryckspänningar, angivas såväl medelspänningen som amplituden.

Utmelandsmonumentet i Utmelands by, Mora kommun, Dalarna, uppfördes 1860 av F. V. Scholander över en källare, där enl. sägen

Gustav Vasa gömdes av Tomt Matts Larssons hustru under sina vandringar i Dalarna.

Utminutera, sälja i små poster (i minut). — Utminutering, detaljhandel med alkoholhaltiga drycker till afhämtning.

Utmål, det arbetsområde inom ett inmatat område, som anvisas inmutaren av bergmästaren för bearbetning av upptäckt mineralfyndighet.

Utmätning, offentlig myndighets åtgärd, varigenom på borgenärs begäran ur gäldenärens förmögenhet uttages viss egendom för gottgörande av viss skuld till borgenären. Angående den ordning, i vilken de särskilda förmögenhetsobjekten må tagas i mät samt om förfarandet i övrigt vid utmätning, stadgas i 4 kap. utsökningslagen.

Utmätningssed, manifestationsed, som på borgenärs begäran kan åläggas gäldenär, därest vid utmätning full tillgång till gäldande av skulden icke kunnat anträffas el. uppgiven tillgång ej kan strax till betalning användas. Edgången avser att betyga riktigheten av upprättad förteckning över gäldenärens tillgångar. Lag av 26, 1921.

Utmätningssman, under överexekutor lydande tjänsteman, som har att i överensstämmelse med utsökningslagens bestämmelser fullgöra vad överexekutor förordnar, verkställa dom samt i vissa fall utan föreskrift av annan myndighet förrätta utmätning. Utmätningssman är på landet landsfiskal o. i stad stadsfogde, där sådan finnes, annars landsfiskal. K.B. kan för bestämt fall el. inom viss område förordna lämplig person att på eget ansvar i landsfiskals ställe vara utmätningssman.

Utomordentligt statsråd, enl. § 13 R. F. benämning på det statsråd, som skall sammankallas, om konungen vill börja krig el. sluta fred. Sammansättningen av detta skiljer sig num. icke från vanligt statsråd i pleno.

Utopi' (av grek. *ov*, icke, o. *topos*, plats; en obefintlig plats), föreställningen om el. utmålendet av ett fantastiskt idealand, där allt är ordnat på det fullkomligaste sätt. Ordet från Thomas Mores roman »Utopia». Bl. litterära utopier märkes Platons »Staten», mönstret för efterföljande skrifter av detta slag. — Utopi'sk, äv. i bet. fantastisk, outförbar. — Utopist', fantastisk, opraktisk världsförbättrare.

Utpressning, brott, som består i att man genom hotelser tvingar någon till något som innebär vinning för gärningsmannen o. skada för den tvungne. I svensk rätt straffbelagd sed. 1934. Den närmare brottsbeskrivningen återfinnes i strafflagen kap. 21 § 4.

Utpriokning, utmärkning av farleder o. grund med fasta el. flytande sjömärken. I Sverige utmärkes: farleds n. och ö. sida med röda märken, bojar el. kvastprickar, s. och v. sidan med svarta (o. vita) bojar el. slätprickar, grund, som kunna passeras på båda sidor, med kryssprick (röd o. svart); vrak med gröna fyrsklep, bojar el. prickar. I flera länder anges farleds styrbords (högra) sida med märken av viss form o. babords (vänstra) med märken av annan form.

Utravkvis'ter, dets. som calixtiner.

Utreoht [y'trätjt]. 1. Provins i mell. Holland, s. om Zuiderzee. 1,386 kvkm, 544,000 inv. (1947). Bördigt slättland, delvis lägre än havet. Akerbruk (spannmål, tobak); boskapsskötsel. — 2. Huvudstad i U. I, vid Gamla Rhen. 183,000 inv. (1947). Märkliga byggnader äro katedralen S:t Martin (1254—1517) delvis i ruiner, påvehuset (minnesbyggnad av Adrian VI), rådhuset. Univ., gr. 1636. Arkebiskopsäte. Betyd. tobaksindustri. Livlig handel. Viktigt militärt läge; befäst. — Gammal stad; från 1700-t. en huvudort för jansenismen. 1579 iDicks där unionen i U., som inlede lan-

dets oavhängighetskamp. 1713 slöts freden i U. efter Spanska tronföljdskriget.

van Utrecht [fann y'trätjt]. Adrian (1599—1652), flaml. målare, utförde stora frukost- o. fruktsucken, hönsgårdsbilder m. m.

Utredning, *Krigsv.* Den del av soldatens utrustning, som icke är att hänföra till kläder, vapen o. remtyg (t. ex. ränseln, kokkärl m. m.).

Utredningsman, person som enl. särskilt förordnande handhar utredningen av en persons kvarlåtenskap el. av stat el. kommun tillkallas för att utredra viss fråga.

Utre'ra el. otrera (fr. *outrer*), överdriva, driva till ytterlighet.

Ut retro, laf., »såsom tillbaka», som på föregående sida. Jfr Ut supra.

Utricularia, örtsläkte (fam. *Lentibulariaceae*), ca 250 arter i tropiska till tempererade trakter; flertalet rotlösa vattenväxter. Blad härfint likade med små skattade blåsor, i vilka smärre vattendjur fångas o. förtäras. Blommor 2-läppiga med sporre, ståndare 2, kapsel-frukt. *U. vulgaris*, blåslört, med intill 2 dm hög stängel o. mörkblå, rödstrimmade blommor, ej sällsynt i stillastående vatten.

Utriggare. 1. Från fartyg utskjutande bom för spridning av segel el. för motverkande av krängning (Söderhavskanoter). — 2. Artullställning, anbragt utanför relingen på vissa kapproddbåtar, som äv. kallas uttriggare.

Utrikesdepartementet el. Kabinettet för utrikes brevväxlingen, statsdepartement, som handlägger ärenden rör. förhållandet till främmande makter, utsändandet o. mottagandet av sändebud o. andra diplomatiska tjänstemän, konsulatväsendet, bevakandet av sv. undersåtars rätt o. bästa i främmande länder samt kommersiell information från utlandet. Departementschef är ministern för utrikes ärendena, som bär titeln excellens o. i dagligt tal kallas utrikesminister. Hans närmaste man är kabinettssekreteraren.

Utrikesministerrådet, ett vid Potsdamkonferensen juli 1945 upprättat organ för överläggningar mellan För. Stats-, Storbritanniens, Sövjetunionens, Frankrikes o. Kinas utrikesministrar om utarbetandet av fredsfördrag för Tyskland, Italien o. dessas bordsförvarer under Andra världskr. Rådet har varit samlat vid sex olika tillfällen: i London sept. 1945, i Moskva dec. s. å., i Paris april—juli 1946, i New York nov.—dec. s. å., i Moskva mars—april 1947 o. i London nov. s. å. De fyra första konferenserna ledde under starka slitningar mellan västmakterna o. Ryssland till att fredsfördragen med Italien, Finland, Bulgarien, Rumänien o. Ungern fullbordades. Vid Moskva- o. Londonkonferenserna 1947 om fördragen med Tyskland o. Österrike kunde motsättningarna mellan västmakterna o. Ryssland inte utjännas. Dessa resultatlösa konferenser ha medfört, att rådet inte längre betraktas som ett instrument för samarbetet mellan stormakterna.

Utrikesnämnden, en 1921 inrättad nämnd med uppgift att med konungen rådspåga om ärenden, som angå rikets förhållande till främmande makter. Ursprungligen skulle vid varje riksdag kamrarna inom sig utse ledamöter i nämnden; numera utgöres nämnden av Utrikesutskottets (se d. o.) ledamöter. Rådplåning med Utrikesnämnden bör enl. R. F. § 54 i alla utrikesärenden av större vikt äga rum före avgörandet.

Utrikespolitiska institutet, bildat 1940, bedriver upplysningsverksamhet i utrikespolitiska frågor. Institutet utger bl. a. populärvetenskapliga skriftserier ss. *Världspolitikens dagsfrågor o. Internationell politik* samt tidskr. *Utrikespolitik*. Utger äv. ett *kalendarium*, vari utrikespolitiska frågor fortlöpnade följas.

Utrikesstatsminister el. statsminister för utrikes ärendena, 1809—76 benämning på den nuvarande utrikesministern.

Utrikesutskottet, ett av riksdagens ständiga utskott, inrättat genom en grundlagsändring av år 1937. Skall tillsättas vid varje lagtima riksdag o. bestå av 16 ledamöter, 8 från vardera kammaren, jämte lika många suppleanter. Utskottets uppgift är att meddela utlåtanden o. förslag i anledning av dit hänvisade frågor, som angå rikets förhållande till främmande makter o. ej tillhöra annat utskotts behandling. Jfr Utrikesnämnden.

Utrillo [ytrilå], Maurice, f. 1883, fransk målare. Stadsmotiv, omfattande ensliga ga-



tor o. vita husväggar (se bild). Hans bästa arbeten, som ge uttryck för en egenartad konstnärsindividualitet, ha fått delvis skolbildande betydelse. Repr. i Nat.mus.

Utrius'que, lat., »av båda» (näml. rättsdisciplinerna, dvs. den kanoniska o. romerska), iniggick såsom led i de förr brukliga beteckn. för juridiska läroomsgrader, t. ex. *jur. utr. doktor*.

Utrustningskommissionen, ständig militär kommission 1891—1937 för behandling av frågor rörande arméns utrustning.

Utryckning, dag, då militärutbildning (av värnpliktiga, vid skola osv.) avslutas; denna dag inräknas vanl. icke i utbildningstiden.

Utsättning, utfällning av vissa ämnen ur deras lösningar genom tillsats av salter, oftast koksalt.

Utskott, kommitté, vars medlemmar tagas ur den församling, för vars räkning utredningen skall ske. I sv. riksdagen spelar utskottsinstitutionen stor roll. Man skiljer mellan ständiga utskott (utrikes-, konstitutions-, stats-, bevillnings-, banko-, första lag-, andra lag- o. jordbruksutskotten), särskilda utskott (för behandling av vissa större frågor), s a m m a n s a t t a utskott (för behandling av frågor, som angå två el. flera ständiga utskott) samt tillfälliga utskott (för frågor, som icke skola remitteras till ständigt utskott). Utskotten bestå av ledamöter från båda kamrarna utom beträffande de tillfälliga, som tillsätts av vardera kammaren för sig. Utskotten utse inom sig ordförande o. vice ordförande samt antaga själva kanslipersonal. Såsom gemensamma riksdagsutskott kunna äv. räknas talmanskonferensen, opinionsnämnden, kanslideputerade, utrikesnämnden samt de nämnder, som skola utse J. O. M. O. samt riksdagens fullm. i Riksbanken o. Riksgäldskontoret.

Utskottsmöten, en sidoform av svenska riksdagen, som förekom från 1590-t. till 1660. Utgjordes av ett relativt fåtal ombud för de tre högre stånden o. hade huvudsakl. samma uppgift som riksdagen; sammankallades urspr. för att få ett raskt avgörande i brådsk. frågor. Utskottsmöten voro särsk. vanliga under Gustav II Adolf.

Utskylder, avgifter, som skattskyldig har att

erlägga till staten (kronoutskylder) o. till kommunen (kommunalutskylder) samt till kyrka o. prästerskap o. ev. skola (församlingsutskylder).

Utskyldsstreck, hinder för rösträtt på grund av obetalda utskylder. Borttogs för val till AK 1921 o. för kommunala val 1946.

Utskänkningskatt, särskild avgift, som utgår enl. lag av $\frac{8}{100}$ 1923 (med senare ändringar) för spritdrycker, som utskänkas. För skattens utgörande ansvarar vederbörande utskänkningsbolag. U. är förlängd att gälla till utgången av juni 1949.

Utslag, 1. *Jur.* Domstols o. vissa administrativa myndigheters beslut i mål o. ärenden. — 2. *Tekn.* Tömning av smält metall, t. ex. vid masugn (se d. o.). Hjälpnitning vid t. ex. konstruktionsritning o. modelltillverkning.

Utslutning, *Boktr.* »Blind» typ, metallbit, som användes för att utfylla mellanrummen mellan »bokstäver el. ord.

Utsond [-sann], Gunnar, f. 1864, norsk bildhuggare, prof. i Kristiania 1909—21. Bl. arbeten: *Havet återger sina döda* (1897) o. *Wellhavenmonumentet* i Oslo (1906).

Utsot, dets., som diarré.

Utsuno'mija, stad i Japan, i inre delen av Honshu, n. om Tokio, 87.000 inv. (1935).

Ut su'pra, lat., som ovan.

Utsvettningssystemet (eng. *sweating system*), utslagning av arbetskraften vid underbetalt hemarbete, särsk. inom beklädnadsindustrin. Sedan missförhållandena därvidlag under industrialismens tidigare skede avsevärt mildrats, har slagordet fått en mer allmän syftning på usla arbetsförhållanden av skilda slag.

Utsökninglagen, lag av $\frac{10}{8}$ 1877 (med senare ändr.), innehållande bestämmelser om utmätning, exekutiv auktion m. m. Har ersatt *u t s ö k n i n g s b a l k e n* i 1734 års lag enl. närmare bestämmelser i utsökningens promulgationsförordning.

Utter, *Lu'tra lu'tra*, mardjur, ovan mörkbrunt, under till ljusbrunt. Härfallen mycket tät o. kort. Kroppslängd omkr. 75 cm. Lever uteslutande av fisk, som den fångar simmande. Utbredd över större delen av Europa o. Asien.



Utter, fiskredskap, som består av en med talrika krokkrakar försedd rev, spänd mellan fiskarens båt o. en bräda, *u t t e r b r ä d a*, vilken dragés parallellt med båten.

Utter, Peder Månsson (1566—1623), arkivman, släktforskare, ordnade handlingarna i kungl. kansliet, som under honom fick karaktären av riksarkiv.

Uttini [o-], Francesco Antonio (1723—95), ital.-svensk tonsättare, kom 1754 till Sverige som ledare för Adolf Fredriks ital. operasällskap, blev 1767 t.f. hovkapellmästare o. 1781—88 i.e. hovkapellmästare. Tj. introducerade Glucks förnämsta operor samt skrev själv åtskilliga, bl. a. *Thetis och Pelie* till invign. av Kungl. Svenska Operateatern 1773.

Utvaldringsbetyg, bevis från svensk församling för svensk medborgare, som ämnar stadigvarande bosätta sig utomlands. Utfärdas på begäran.

Utvecklingslära, evolutionsteori, benämning för den moderna världsåskådning, vilken för världsalltets uppkomst antager uteslutande mekaniska orsaker. Motsats: *s k a p e l s e l ä r a*. Descendenteori, vilken behandlar växternas o. djurens uppkomst o. utveckling, är en del av utvecklingsläran. Jfr Darwin.

Utvidningskoefficient, den bräkdelen av

längden (ytan el. volymen) vid 0°, med vilken en kropp utvidgas, då temp. ökas med 1°. För fasta kroppar är volymutvidgningskoefficienten 3 ggr större än längdutvidgningskoefficienten.

Utvisning, beslut av länsstyrelse el. K. Mt. varigenom utlänning förständigas att lämna riket o. förbjudas att utan särskilt tillstånd återvända. Best. i 6 kap. av utlänningslagen.

Utvängstorp, kommun i ö Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Skarpemo); Slättängs landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 232 inv. (1047)

Utväxling, anordning medelst kugghjul, remmar o. dyl. för att omvandla en långsam rotationsrörelse till en hastig dylik el. tvärtom. Förhållandet mellan de bägge rotationshastigheterna benämnes äv. utväxling. Ex. Vid en cykel där bakhjulet gör 5 varv, då pedalererna göra 2 varv, är utväxlingen 5:2 el. 2.5. Jfr Växel.

Utzon-Frank [otsån-], Akxel Einar, f. 1888, dansk skulptör, 1918 professor vid Konstakademien i Köpenhamn. Till formbildning o. ämnesval klassiskt inriktad. Repr. i Nat.mus.

Utö, 1. Kommun i ö. Södermanland, Sthlms l.; Haninge landsf.distr., Södertörns doms. 170 inv. (1947). — 2. ö i Sthlms skärgård, 20 km s. s.v. om Dalarö, bildar huvuddelen av U. l. 2.3 kvkm. Från 1600-l. bröts järnmalm på ön i Utö järnmalm sgruvor, nu nedlagda. Mycket besökt som sommarort.

Uusikaarlepyy [o'sikarlepy], finska namnet på Ny-Karleby.

Uusikaupunki [o'sika'ponki], finska namnet på Nystad.

Uusimaa [o'sima], finska namnet på Nyland. Uusi Suomi [o'si so'ämi] (Nya Finland), finskspråkig tidning, samlingspartiets organ.

Efterträdde 1919 *Uusi Suometar*, vilken 1869 uppsattes som forts. på den 1847—66 utg. *Suometar* (Finlands dotter).

Uv, dets. som berguv.

Uva'ly el. Se'ver'nija U., Nordryska landryggen, höglått i n.ö. Ryssland. 260—330 m ö. h. Bildar vattendelare mellan N. Ishavets o. Kaspska havets floder.

Uvered, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Järpås); Läckö landsf.distr., Kinnefjärdings, Kinne o. Kallands doms. 372 inv. (1947).

Uvertyr (fr. *ouverture*, egentl. öppning), ett instrumentstycke, som utgör inledningen till en opera. — *Konsertuvertyn* är ett fristående instrumentstycke i sonatform.

Uvetglas, specialglas, som genomsläpper ljus med våglängden 350 till 380 m μ , sal. i ultravioletta området (ev. av spektrum).

Uvio/Iglas, jenaglassortei, som i motsats till vanligt glas genomsläpper ultravioletta strålar med till en våglängd av ca 2,500 Å. Användas till kvicksilverlampor för medicinskt ändamål, 3. k. u. v. i o. l. a. m. p. o. r.

Uxmal [ochma'l], ruinstad i staten Yucatan, Mexico, s. om Merida. Lämnningar av byggnadsverk, skapade av mayafolket.

Uz [ots], Johann Peter (1720—96), tysk skald, skrev anakreoniska sånger, fosterländska oden o. lärodikter.

Uzhorod ros'j'häret], ung. U n g v å r, stad i v. Transkarpatiska förvaltningsområdet, Ukraina, SSSR, på gränsen till Tjeckoslovakien. 35,000 inv. (1935).

Uzsockpasset [osj'äk-], pass i Karpaterna, mellan Ukraina o. Polen. 889 m ö. h. Skådeplats för häftiga strider under Första världskr.

u. å., förkortning för *utan* (tryck)år.

V W

V v, Ww, antikva el. latinsk stil. Vv, Ww, kursiv. 23 D, 955 W, fraktur el. tysk stil.

B ö, ©H OJ, gotisk stil.

V 1. Fornrom. taltecken = 5. — 2. Kem. tecken för en atom vanadin. — 3. Förk. av *vice*. — 4. Internationell förkortning av *volt*.

W t. Kem. tecken för en atom volfram. — 2. Internationell förkortning av *watt*. — 3. Beteckning för Whitworthgंगा (se d. o. och Gंगा).

W6, ordensällskap, stiftat i Göteborg 1851, med dotterloger i Sthlm, Malmö m. fl. städer.

VA, internationell förkortning för *voltampere*.

V. A., förkortning för lat. *vixit annos*, ... levde ... år.

Va, förkortning för staten *Virginia*.

Waadt [vatj], tysta namnet på kantonen Vaud, Schweiz.

WAAF, förkortning för "*WometCs Auxiliary Air Force*."

Waage [vå'ge], Peter (1833—1900), norsk kemist, prof. i Kristiania 1866, uppställde tills. m. C. M. Guldberg den för kemien betydelsefulla lagen om massverkan 1867.

Vaagö [vå'gö], färingska V å g o y, en av de 4 största av Färöarna. 170 kvkm.

Vaal [val], biflod fr. h. (äv. ansedd som källflod) till Oranje, Sydafrika. 1,200 km. Gräns mellan Transvaal o. Oranjefristaten.

Waal [val], Rhens s. mynningsarra. van der Waals [fann där va'ls], Johannes D e r i k (1837—1923), höll. fysiker, prof. i Amsterdam 1877—1908, nobelpristagare 1910. Uppställde en lag för sambandet mellan volym, tryck o. temperatur vid gaser, giltig äv. vid övergång i vätskeform.

Vaasa [va'sa], finska namnet på Vasa. Va banque [ba'ns'k], fr., »banken går», »bank», spel om hela insatsen i hasard; i överförd bemärkelse »allt på ett kort».

Wabash [vå'ba:sj], biflod fr. h. till Ohio, ö. För. Stat., 960 km; segelbar ca 500 km. I nedre delen gräns mellan staterna Indiana o. Illinois. Genom W a b a s h-E r i e k a n a l e n i förbindelse med Eriesjön.

Vacat, lat., är tom, obesatt; beteckning för orgelns blindregister.

Vaccin [vak'sin] (av lat. *vacc'a*, ko), ett vanligen av bakterier berett preparat, som om det insprutas ger oemottaglighet för den sjukdom, av vars bakterier vaccinet är berett, el. ett lindrigare förlopp på sjukdomen. Insprutningen benämnes *vaccination* i o'n. — *Vaccinera*, inympa vaccin (i populär betydelse mot smittkoppor; jfr Skyddskoppsympning).